

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kielce, dnia 13 września 2021 r.

Poz. 2982

UCHWAŁA NR XXVIII/163/2021 RADY GMINY ŁONIÓW

z dnia 31 sierpnia 2021 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Łonów na lata 2021-2024”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r., poz. 1372) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (tj. Dz. U. z 2021 r., poz. 710 z późn. zmian.). Rada Gminy Łonów po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach **uchwala co następuje:**

§ 1. Przyjmuje „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Łonów na lata 2021-2024”, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały zleca Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

§ 4. Program opieki nad zabytkami podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Radosław Smalera

Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Łoniów na lata 2021 – 2024

Opracowała: Krystyna Siedmiórka

Spis treści

1 Wstęp	3
2 Podstawy prawne opracowania gminnego programu opieki nad zabytki	4
3 Uwarunkowania prawne opieki nad zabytkami	6
4 Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami	14
4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020	17
4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	18
4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2013 – 2016	18
4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020	19
4.2.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego	20
4.2.4 Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015 – 2020	20
4.2.5 Strategia Rozwoju powiatu Sandomierskiego. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Sandomierskiego na lata 2014-2020	22
4.2.6 Lokalna Strategia Rozwoju. Sandomierskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego. Lokalna Grupa Działania	22
5 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	23
5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Łoniów	23
5.1.2 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego gminy Łoniów	24
5.2 Charakterystyka zasobów i analiza dziedzictwa i krajobrazu	25

kulturowego gminy	
5.2.1 Zarys historii obszarów gminy	25
5.2.2 Materialne elementy krajobrazu	
kulturowego	46
5.2.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	55
5.2.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	56
5.2.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	57
5.2.6 Zabytki ruchome	61
6 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	62
7 Założenia programowe, priorytety i kierunki działań	65
8 Źródła finansowania	69
9 Aneksy	78

1 Wstęp

Dziedzictwo kulturowe, łączące w sobie dorobek minionych pokoleń i naszą współczesną działalność, nierozzerwalnie związaną z otoczeniem, w którym żyjemy, określa naszą tożsamość i stanowi świadectwo naszego istnienia dla przyszłych pokoleń. Dlatego tak ważna jest dbałość o materialne ślady przeszłości, czyli zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. z 2021r., poz. 710 z późn.zm.), ochrona zabytków należy do samorządu terytorialnego. Artykuł 4 tej ustawy określa działania, które winny podejmować organy administracji publicznej w celu ochrony zabytków. Działania te mają na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Program Opieki nad Zabytkami oparty na podstawach prawnych, uwzględnia strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, współgra z dokumentami wystawionymi na poziomie kraju, województwa i powiatu oraz uwzględnia wewnętrzne, gminne uwarunkowania ochrony zabytków. Program zawiera również analizę

krajobrazu kulturowego gminy, charakterystykę substancji zabytkowej oraz proponuje kierunki działań w celu ochrony i promocji zabytków z uwzględnieniem źródeł ich finansowania. Gminna ewidencja zabytków, nie jest zamkniętym zbiorem, wręcz przeciwnie wymaga systematycznej aktualizacji.

2 Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Łoniów stanowią

1. Art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. 2021, poz. 710 z późn. zm.).

Ust. 1 tego atr. brzmi:

Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. Gminna ewidencja zabytków dla gminy Łoniów wykonana przez Ośrodek Badania Krajobrazu w 2011 r. na podstawie weryfikacji zabytków przeprowadzonej przez gminę. Aktualizacja w roku 2021.

3 Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami regulują:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków. Zostało to zawarte w:

- art. 5 Konstytucji RP, określającym dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie.
- art. 6 ust. 1 Konstytucji RP mówiącym, iż: Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
- art. 85 Konstytucji RP stanowiącym, że Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. 2021r., poz. 710 z póź. zm.).

Art. 3 tej ustawy definiuje podstawowe określenia odnoszące się do problematyki zabytków i ich ochrony.

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4 określa, że ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6 ust. 1 mówi, iż bez względu na stan zachowania ochronie podlegają:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2019r. poz. 1479),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W art.6 ust. 2 mowa jest o tym, iż ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7 wymienia formy ochrony zabytków. Uznaje się, że są nimi:

1) wpis do rejestru zabytków;

- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Art. 16 ust 1 brzmi określa zasady tworzenia parków kulturowych celem zachowania i ochrony krajobrazu kulturowego. Natomiast art. 17 precyzuje rodzaje zakazów i ograniczeń wprowadzanych na terenie parku kulturowego.

Art. 18 określa, w jakich sytuacjach należy uwzględnić problematykę ochrony zabytków:

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Art. 89 wymienia organy ochrony zabytków, są nimi:

1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 713 z późn. zm.), która w art. 7 ust. 1, pkt 9 stwierdza, iż:
Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy.
W szczególności zadania własne obejmują sprawy... kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz.U. 2021r., poz.741 z późn.zm.).

5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 1333 z późn.zm.).

6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 1219 z późn. zm.).

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz.U. 2021r. poz. 1098),

8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 1919 z późn. zm.),

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2020r., poz. 194 z późn. zm.),

10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1057 z późn. zm.

4 Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022. Został on przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019r (M.P. 2019.808).

Głównym celem Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach tego programu będą realizowane następujące cele:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami;

Cel szczegółowy 1: Optymalizacji systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

Zadania:

- 1) szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- 2) budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,

- 3) merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- 4) konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Zadania:

- 1) wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- 2) ewolucja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- 3) wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- 4) powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 2.1 : Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działań 2.2 : Podnoszenie bezpieczeństwa zasoby zabytkowego.

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3 : Budowanie świadomości społecznej wartości kulturowego.

Kierunek działań 3.1 : Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

- 1) kampania społeczno –edukacyjna w mediach z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnoprawnościami,
- 2) tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2 : Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączenie społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020.

Nowe dokumenty są w fazie planowania, dotychczasowa Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. oraz jej uzupełnienie do roku 2020 jest rządowym dokumentem stanowiącym podstawę dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, a także dla wspólnoty Polski z Unią Europejską. W ramach strategii określono misję, którą jest:

Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

Na podstawie diagnozy w strategii wyodrębniono pięć strategicznych obszarów kultury, dla których sformułowano Narodowe Programy Kultury, będące podstawowymi narzędziami wdrażania strategii. W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określono Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. W jego ramach przyjęto następujące priorytety:

1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe. W ramach niniejszego priorytetu przyjęte zostały działania

mające na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 z 2005 r. wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe” (punkt 10.2.). W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych.

Podstawowym celem **priorytetu nr 1** jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę

Priorytet nr 2 dotyczy przede wszystkim zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2013 – 2016

Nowy dokument jest w fazie planowania obecnie Urząd Marszałkowski realizuje cele zawarte w dokumencie na lata 2013-2016 Program opieki nad zabytkami województwa świętokrzyskiego na lata 2013 - 2016, przyjęty został uchwałą nr XXIX/524/13 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 25 marca 2013 r. W programie wyznaczono cel generalny, 3 cele szczegółowe (strategiczne) wraz z kierunkami działań i zadaniami, których realizacja ma służyć osiągnięciu celu generalnego.

Cel generalny: Ochrona i zachowanie materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego.

Cele szczegółowe:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Kierunki działań:

- rozpoznanie i dokumentacja zasobów zabytkowych;
- ochrona zabytków ruchomych;
- ochrona zabytków nieruchomych;
- ochrona zabytków archeologicznych,
- ochrona zabytkowych układów architektonicznych,
- stwarzanie warunków dla powstania i rozwoju parków kulturowych oraz - ochrona krajobrazu kulturowego.

2. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kultowego.

Kierunki działań:

- poprawa dostępu do zasobów dziedzictwa;
- promocja zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionalnym.

3. Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Kierunki działań:

- kultywowanie tradycji w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego;
- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+

Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego 2030 +roku została przyjęta uchwałą nr 2427/20 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 29 lipca 2020 r. Jest to czwarty zaktualizowany dokument w tym zakresie.

Stanowi on nadrzędny dokument określający cztery cele strategiczne i główne kierunki rozwoju regionu, wizję oraz misję województwa świętokrzyskiego.

W dokumencie przedstawiono cele i zadania. Poniżej wskazano tylko te, które są związane z ochroną zabytków:

Cel strategiczny 1. Inteligentna gospodarka i aktywni ludzie.

Cel operacyjny 1.3 Wsparcie procesu transformacji kluczowych branż gospodarki regionu

Kierunki działań:

1.3.1. Wspieranie kluczowych branż, ze szczególnym uwzględnieniem regionalnych inteligentnych specjalizacji, we wdrażaniu technik informacyjno-komunikacyjnych oraz rozwiązań cyfrowych właściwych dla przemysłu.

1.3.2. Identyfikacja rozwojowych branż gospodarki regionalnej w oparciu o proces przedsiębiorczego odkrywania.

1.3.3. Rozwój potencjału turystycznego regionu w oparciu o walory uzdrowiskowe, środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe.

1.3.4. Tworzenie warunków dla nowoczesnego rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego.

1.3.5. Wzmocnienie funkcji Targów Kielce, jako ośrodka o ogólnopolskim znaczeniu.

1.3.6. Dążenie do zrównoważonego rozwoju w oparciu o gospodarkę obiegu zamkniętego, w tym biogospodarki.

Cel strategiczny 3. Wspólnota i bezpieczna przestrzeń, która łączy ludzi.

Cel operacyjny 3.1. Silny kapitał społeczny w regionie.

Kierunki działań:

3.1.1. Zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców.

3.1.2. Upowszechnianie rozwiązań ograniczających migracje i wspieranie działań na rzecz osiedlenia się nowych mieszkańców w regionie.

3.1.3. Wspieranie działań mających na celu wysoką jakość edukacji.

3.1.4. Rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego.

3.1.5. Poprawa warunków dla zwiększania aktywności społecznej i obywatelskiej mieszkańców.

4.2.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 22 września 2014 r. Pierwszy Plan zagospodarowania przestrzennego województwa został przyjęty uchwałą nr XXIX/399/02 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 26.04.2002 r. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa świętokrzyskiego określa długofalowe cele i kierunki wojewódzkiej polityki przestrzennej przedstawia jednocześnie wizję zagospodarowania przestrzennego regionu świętokrzyskiego na najbliższe 25 - 30 lat.

W planie w rozdziale V. Uwarunkowania i problemy występujące w poszczególnych dziedzinach zagospodarowania przestrzennego, podrozdział 4. Dziedzictwo kulturowe, omówiono specyfikę kulturową regionu, główne uwarunkowania ochrony i zagospodarowania przestrzeni kulturowej, ochronę dziedzictwa kulturowego, główne problemy i obszary problemowe, uwarunkowania ochrony krajobrazu.

4.2.4 Strategia Rozwoju Turystyki w województwie Świętokrzyskim na lata 2015 – 2020

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015 - 2020 została opracowana w grudniu 2014 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006 - 2014, która przyjęta została uchwałą nr XXV/404/06 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 6 lutego 2006 r.

W strategii wymieniono i opisano walory turystyczne województwa świętokrzyskiego. W analizie walorów turystycznych regionu (rozdział 3, podpunkt 3.2.2.), zwrócono szczególną uwagę na walory antropogeniczne, będące efektem działalności człowieka.

Dbłość o zabytki w województwie, sprawiła, że obiekty zostały oddane szczególnej ochronie prawnej i obecnie region może się poszczycić zabytkami, muzeami, instytucjami kultury i sztuki, które składają się na unikatową ofertę turystyczną w skali krajowej i europejskiej.

Najwięcej zabytków nieruchomych na terenie województwa to obiekty sakralne, mieszkalne i zabytkowe obszary zieleni.

Najmniej zabytków można wyróżnić w kategorii zamków i budowli obronnych. Istotną działalność promującą dziedzictwo kulturowe województwo prowadzą muzea.

Wydarzenia regionalne to także bardzo ważny dodatek do oferty turystycznej województwa.

Wśród najważniejszych zabytków i atrakcji turystycznych z terenu gminy Łoniów wymieniono;

1. Wśród obiektów sakralnych:.

- a) Kościół p. w. św. Mikołaja w Łonowie.
- b) Sanktuarium MB Sulisławskiej p.w. Narodzenia NMP.
- c) Stary kościół w Sulisławicach

2. Wśród pałaców i dworów, zamków i dworów obronnych, zespołów dworsko – pałacowych znalazł się pałac Moszyńskich otoczony parkiem w Łonowie.

4.2.5 Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Sandomierskiego na lata 2014 – 2020

W dokumencie tym sformułowano misję strategii:

Wspieranie opartego na innowacji zrównoważonego rozwoju naszych największych szans: nowoczesnego rolnictwa, turystyki, przedsiębiorczości i kapitału społecznego przy jednoczesnej dbałości o środowisko naturalne.

A za jeden z celów operacyjnych uznano **promocje dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury.**

4.2.6 Lokalna Strategia Rozwoju.

Sandomierskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego. Lokalna Grupa Działania

Dla Lokalnej Strategii Rozwoju zostały określone trzy cele ogólne, oraz dla każdego z nich cele szczegółowe. Dla ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego największe znaczenie ma **cel ogólny 3.**

Rozwój turystyki oraz aktywowanie dbałości o tradycje poprzez wykorzystanie zasobów przyrodniczo – krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego regionu.

Cele szczegółowe:

1. Promocja walorów turystycznych, historycznych, kulturowych i przyrodniczych.
2. Rozwój usług turystycznych, sportu i rekreacji oraz poprawa stanu infrastruktury turystycznej.
3. Dbanie o wielowiekowe tradycje oraz szerzenie aktywności lokalnej.

Za przedsięwzięcia konieczne do osiągnięcia tych celów uznano:

1. Rozwój infrastruktury turystycznej oraz rekreacyjno – sportowej.
2. Ochronę walorów historycznych, przestrzennych, kulturowych oraz szerzenie tradycji lokalnych.
3. Rozwój agroturystyki i promocji produktu turystycznego.

5 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Łoniów

W dokumencie tym scharakteryzowano elementy krajobrazu kulturowego gminy, a także za jeden z priorytetów rozwoju gminy uznano wykorzystanie i ochronę zasobów przyrodniczych i kulturowych.

W dokumencie określono również cele strategiczne dla gminy, wśród nich znalazły się zagadnienia ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.

Cel strategiczny I

Rozwój gospodarczy gminy poprzez wspieranie rozwoju przedsiębiorczości i zmian w rolnictwie

Program 2

Wspieranie zmian w rolnictwie oraz na obszarach wiejskich.

Program ten ma na celu kształtowanie warunków dla prowadzenia działalności gospodarczej wraz z utrzymaniem wartości krajobrazowych i przyrodniczych, zachowanie tradycji i dziedzictwa kulturowego jak również rozwojem funkcji społecznych i kulturalnych gminy.

Dlatego do realizacji tych założeń określono między innymi działania polegające na promocji agroturystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczo – kulturowych gminy i kultywowaniu zanikających zawodów.

5.1.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Łoniów

W dokumencie tym zwrócono uwagę na problematykę ochrony krajobrazu kulturowego oraz omówiono politykę w zakresie ochrony środowiska kulturowego i rewaloryzacji krajobrazu kulturowego. Wyznaczono jednostki, które można objąć rewaloryzacją. Działania rewaloryzacyjne zaproponowano dla następujących jednostek:

1. Działanie integracyjne dla miejscowości Gieraszowice, Wólka Gieraszowska, Jezioro, Sulisławice, parków w Ruszcy – Płaszczyźnie, Suliszowie, Trzebieszawicach, Skrzypaczowicach i Łoniowie.
2. Rekonstrukcję w parkach w Suliszowie, Ruszcy – Płaszczyźnie, Skrzypaczowicach.
3. Rekompozycję w Łoniowie dotyczącą przede wszystkim charakteru zabudowy oraz terenów zielonych i małej architektury.

5.1.3 Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miejscowości Łoniów i Łoniów -Kolonia

W planie zwrócono uwagę na znaczenie ochrony dziedzictwa kulturowego, ustalono zasady rozbudowy i remontów zabytków, wyznaczono granice:

- założenia zabytkowego;
- ochrony zewnętrznych powiązań widokowych;

Wyznaczono także strefę biernej ochrony archeologicznej

Ochroną objęto również pomniki, krzyże i figury przydrożne oraz mogiły znajdujące się poza cmentarzem.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Epoka kamienia

Paleolit

Paleolit to starszy okres epoki kamienia rozpoczynający się w momencie pojawienia się przodków człowieka współczesnego. Okres ten dzielimy na dolny, środkowy i górny, a podział ten został oparty na etapach biologicznej i kulturowej ewolucji człowieka. Na ziemiach polskich początki paleolitu są datowane na około 500-400 tys. lat temu¹, a koniec na ok. 10 tys. lat temu. W północnej Europie, a więc i na ziemiach polskich w okresie górnego paleolitu dochodzi do pogorszenia się warunków klimatycznych i nasuwania się na te tereny lądolodu, co skutkowało zanikiem sadownictwa. Ponowne zasiedlenie ziem polskich następuje po wycofaniu się lądolodu na teren obcego Morza Bałtyckiego, a okres ten, między ok. 12 tys. a 10 tys. lat temu nazwany został paleolitem schyłkowym². Właśnie z okresu paleolitu schyłkowego pochodzą pojedyncze ślady obecności człowieka na terenie dzisiejszej gminy Łoniów, odkryte w miejscowości Jezioro³.

Mezolit

Mezolit, rozpoczynający się ok. 10 tys lat temu, to okres charakterystyczny dla umiarkowanej strefy Europy, w którym ocieplenie się klimatu, wzrost wilgotności, rozrastanie się lasów, a tym samym zanik

¹ W Afryce, uznawanej za kolepkę ludzkości, początki paleolitu przypadają na ok. na 2,8 miliona lat temu, w południowej Europie na ok. 1,2 miliona lat temu; P.Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich*, [w:] Wielka Historia Polski, t.1, pod. red. S.Grodzkiego, J.Wyrozumskiego, M.Zgórniaka, Kraków 2003, s. 46.

² Tamże, s.46,87.

³ Z uwagi na niską wartość, stanowisko nie znalazło się w gminnej ewidencji zabytków; Archiwum Delegatury WUOZ w Sandomierzu (dalej WUOZ Sandomeirz), AZP 92-71/123.

megafauny plejstocenu wymusiły przystosowanie się ludności do nowych warunków klimatycznych. Na ziemiach polskich prawdopodobnie nie było kontynuacji osadniczej między paleolitem schyłkowym, a mezolitem, dlatego można założyć, że myśliwi okresu paleolitu powędrowali za stadami reniferów na północny wschód a na ich miejsce przybyła ludność zamieszkująca lasy zachodniej części Niżu Europejskiego. W okresie tym kontynuowana była gospodarka przyswajająca, opierająca się na polowaniu (zaczyna dominować zwierzyna drobniejsza, niż miało to miejsce w paleolicie), rybołówstwie i zbieractwie. Na ziemiach polskich kres mezolitu rozpoczął się ok. 5 400 lat p.n.e., jednak jeszcze do ok 4000 – 3500 lat przed naszą erą współistnieją obok siebie grupy mezolityczne i neolityczne⁴. Na terenie dzisiejszej gminy Łoniów znaleziono pojedyncze zabytki z okresu mezolitu⁵.

Neolit

Okres neolitu został podzielony na wczesny, środkowy oraz późny i trwał od ok. 5400 do 2200/2100 lat. p.n.e. Okres późnego neolitu, z uwagi na pojawiające się wówczas pierwsze narzędzia wykonane z miedzi, jest niekiedy wyodrębniany jako eneolit. Neolit to okres, w którym nastąpiła swoista rewolucja gospodarcza polegająca na zastąpieniu gospodarki zbieracko – łowieckiej produkcją żywności opartą na hodowli zwierząt i uprawie roślin. Pojawiają się także gładzone narzędzie krzemienne i ceramika⁶.

Na terenie gminy znajduje się wiele stanowisk archeologicznych, gdzie odkryto ślady kilku kultur neolitycznych. Najwcześniejsze znaleziska pochodzą z kultury ceramiki wstęgowej rytej, której nazwa wzięła się od linearnych ornamentów rytých na naczyniach ceramicznych. Grupy tej kultury, od ok. 5400 – 5300 lat p.n.e., docierały na ziemie polskie z Czech i Moraw, zasiedlając między innymi Wyżynę Sandomierską, przynosząc tu model gospodarki rolniczo – hodowlanej z basenu środkowego Dunaju. Kultura rozwijała się do ok. 5000 – 4700 lat p.n.e.⁷ Osady kultury ceramiki wstęgowej rytej

⁴ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s. 46 – 47, 99-101.

⁵ WUOZ Sandomierz, Analiza opisowa obszaru 91-72 z badań AZP.

⁶ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s. 47,105.

⁷ Tamże s. 105, 110-116

zlokalizowane zostały na terenie miejscowości: Jasienica, Krowia Góra, Ruszcza – Płaszczyna, Suliszów, Wnorów⁸.

Nieco młodsze znaleziska są charakterystyczne dla cyklu kultur lendzielsko – polgarskich, które uformowały się na skutek napływu ludności do Małopolski między innymi z tereny dzisiejszych Węgier od ok. 4600 lat p.n.e.⁹. Na terenie gminy odkryto z tego okresu osadę między innymi w Jasienicy¹⁰.

W Krowiej Górze odkryto depozyt (skarby) ze środkowego neolitu, pochodzący z młodszego cyklu kultur naddunajskich¹¹, a w Suliszowie została odkryta osada z kultury wołyńsko – lubelskiej ceramiki malowanej¹².

Kolejną kulturą neolityczną, której przedstawiciele zaznaczyli swój pobyt na terenie dzisiejszej gminy Łoniów jest kultura pucharów lejkowatych (4100/3900 – 3200/3000 lat p.n.e.), jest to okres transformacji, która doprowadziła do zakończenia procesu neolityzacji na ziemiach polskich. Niewątpliwie, bardzo przyczyniło się do tego zastosowanie nowej techniki w rolnictwie, mianowicie sprzężaju, gdzie radło było ciągnięte przez zwierzęta¹³. Odnalezione ślady osad tej kultury na terenie gminy pochodzą z miejscowości: Skrzypaczowice, Świniary Stare¹⁴.

Epoka Brązu

Początek epoki brązu na ziemiach polskich datuje się na ok. 2200/2100 lat p.n.e., choć w tym okresie krzemień był w dalszym ciągu w użyciu, koniec zaś nastąpił około 800 p.n.e.. Epokę dzielimy na okresy: I – wczesny, II – starszy, III – środkowy, IV – młodszy, V - późny¹⁵.

Na terenie gminy z I okresu brązu odkryto osady z grupy ceramiki sznurowej, stanowiska takie znajdują się w Gieraszowicach, Jeziorach, Suliszowie, Wólce Gieraszowskiej¹⁶. Poza tym na omawianym terenie, część odkrytych osad z okresu brązu została przypisana kulturze mierzanowickiej,

⁸ WUOZ Sandomierz, AZP, 92-72/43, 92-72/51, 92-71/141, 91-71/192, 92-71/146, zob. także aneks 1.

⁹ P.Kaczanowski, J. K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s. 117

¹⁰ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/41, zob. także aneks 1.

¹¹ Tamże, AZP 92-72/72, zob także aneks 1

¹² Tamże, AZP 91-71/192, zob także aneks 1

¹³ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.123-131

¹⁴ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/33, 92-71/90, zob. także aneks 1.

¹⁵ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.47.

¹⁶ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92/71/142,91-71/192,91-71/194,91-71/100, zob. także aneks 1.

która nazwę swą wzięła od cmentarzyska odkrytego w miejscowości Mierzanowice koło Opatowa¹⁷. Znajdują się one w Bazowie, Jeziorach, Sulisławicach, Świniarach Nowych, Świniarach Starych¹⁸.

Kultura trzciniecka, z II okresu epoki brązu, rozwijająca się w latach 1700 lat p.n.e. do ok. 1300 lat p.n.e.¹⁹, także pozostawiła po sobie ślady, na przykład na terenie miejscowości Jasienica, Suliszów, Świniary Stare²⁰

Epoka żelaza

Początek epoki żelaza na ziemiach polskich przypada na ok. połowę VIII w. p.n.e., pomimo tego, iż ciągle jeszcze wielkie znaczenie miały wyroby z brązu. Epokę dzielimy na okres halsztacki (2 poł. VIII w- ok.400 r. p.n.e.), okres przedrzymski, albo lateński (ok. 400r. p.n. e – pocz. I w n.e.), okres wpływów rzymskich (I w. n.e. – do ok. 375 r.) i okres wędrówek ludów (k. IV w. – VI/VII).

Wszystkie podziały na epoki czy okresy są oczywiście umowne, o czym najlepiej świadczy kultura łużycka rozwijająca się w epoce brązu i w epoce żelaza²¹. Osady z tej kultury zostały odkryte w: Gieraszowicach, Krowiej Górze, Świniarach Starych, Trzbieśławicach²². Ślad osadniczy odnaleziony w Krowiej Górze²³ z okresu halsztackiego świadczy, iż na tym terenie obecna była również ludność kultury przeworskiej rozwijającej się między VI a II w. p.n.e.²⁴.

Dość wysoko rozwinięta kultura przeworska, dominująca w okresie od III/II w. p.n.e. do V w. n.e.²⁵, rozprzestrzeniła na terenie Gór Świętokrzyskich produkcję metalurgiczną, a ponieważ jej skala była zdecydowanie większa niż odkryte tam ślady osadnictwa, należy założyć, że zapleczem osadniczym dla

¹⁷ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.148

¹⁸ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/177, 92-71/125,91-71/12,92-71/151,92-71/89, zob. także aneks 1.

¹⁹ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.158-159

²⁰ Stanowiska archeologiczne z uwagi na niską wartość nie znalazły się w gminnej ewidencji zabytków; WUOZ Sandomierz, AZP 92-71/95, 91-71/191,92-71/94

²¹ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.47,52,162-168,180-189

²² WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92-72/50,92-71/92,92-71/188, zob. także aneks 1.

²³ Tamże, AZP 92-72/51, zob także aneks 1

²⁴ P.Kaczanowski, J.K Kozłowski, Najdawniejsze dzieje..., s.172

²⁵ Tamże.

tamtejszej produkcji hutniczej była Wyżyna Sandomierska²⁶, również teren dzisiejszej gminy Łoniów o czym świadczą odkryte osady w Krowiej Górze z okresu lateńskiego i Świniarach Starych z okresu wpływów rzymskich²⁷.

Urodzajne gleby, rozwinięta sieć rzeczna, bliskość Wisły powodowały, że Wyżyna Sandomierska była bardzo atrakcyjnym terenem osadniczym, co potwierdzają liczne stanowiska archeologiczne. Około VI w. pojawiają się Słowianie, jednak okres plemienny na ziemiach polskich z uwagi na brak źródeł jest trudny do rozpoznania. Różne hipotezy pojawiały się także na temat przynależności plemiennej ludności zamieszkującej okolice Sandomierza, jedni widzieli tu Lędzian, inni Wiślan. Kolejna hipoteza mówi o zupełnie odrębnym plemieniu osiadłym na tym terenie, nazwanym hipotetycznie Sandomierzanami.

Średniowiecze i okres wczesnonowożytny

Jakkolwiek nie nazywać ówczesnej ludności, faktem jest, że w X wieku zostają podbici przez wielkopolskich Polan. Ustalenie, kiedy dokładnie do tego doszło również jest dosyć trudne.

W Powieści minionych lat kronikarza ruskiego, Nestora, znajdujemy informację, że w roku 981 „*Poszedł Włodzimierz ku lachom i zajął grody ich, Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są i do dziś pod Rusią*”²⁸. Należy z tego wnioskować, że ziemie Sandomierszczyzny musiały być zajęte odpowiednio wcześniej, zapewne w latach siedemdziesiątych X w. Wydaje się, że podbicie ziemi sandomierskiej nie nastręczało większych trudności z uwagi na fakt, iż plemię Sandomierzan, zamieszkujące ten teren, było „wciśnięte” między dwa znaczące związki plemienne: Wiślan i Lędzian. Ponieważ powstanie piastowskiego grodu w Sandomierzu spowodowało upadek tutejszego osadnictwa, można założyć, że podbój opierał się na zniszczeniu ośrodków plemiennych²⁹.

²⁶ S. Orzechowski, Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego, Kielce, 2007, s. 51-72.

²⁷ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/50, 92-71/90, zob. także aneks 1.

²⁸ G. Labuda, Mieszko I, Wrocław, Warszawa, Kraków, 2002, s.51

²⁹ S.Szczur historia Polski, Średniowiecze, Kraków 2002, s.35

Cechą charakterystyczną wczesnośredniowiecznych miast było to, że powstawały na terenach żyznych, dających bezpieczeństwo aprowizacyjne. Podobnie było w wypadku Sandomierza, gdzie urodzajna okolica, stała się zapleczem żywnościowym i rzemieślniczym. Tę funkcję pełnił również teren obecnej gminy Łoniów, gdzie odkryto wczesnośredniowieczne osady z X- XIII w., między innymi w miejscowościach: Gieraszowice, Jasienica, Jezioro, Krowia Góra, Sulisławice, Świniary Stare, Trzebieszowice, Wólka Gieraszowska.³⁰

Po 1146 r. książę Bolesław Kędzierzawy prawdopodobnie dokonał pewnych korekt w dzielnicy senioralnej, między innymi przekazując Sandomierz we władanie swojemu bratu Henrykowi Sandomierskiemu³¹. Dzielnicowe księstwo sandomierskie rozrost swego terytorium zawdzięcza najmłodszemu synowi Bolesława III Krzywoustego i bratu Henryka Sandomierskiego, księciu Kazimierzowi Sprawiedliwemu³². Księstwo weszło w skład zjednoczonego przez Władysława Łokietka państwa polskiego i zostało przemianowane na ziemię sandomierską, która wówczas składała się z dwunastu kasztelanii³³. W wyniku reform administracyjnych przeprowadzonych przez Kazimierza Wielkiego w XV w. powstała nowa jednostka administracyjna, województwo sandomierskie. Wyłonienie województwa lubelskiego z sandomierskiego w roku 1474 ukształtowało tę jednostkę administracyjną aż do rozbioru w 2 połowie XVIII w. W momencie powstania województwo sandomierskie było podzielone na dziewięć powiatów sądowych, później liczbę tę zmniejszono do siedmiu. Łoniów należał do powiatu sandomierskiego.

Teraz następuje dalszy wzrost znaczenia województwa sandomierskiego, które było nie tylko jednym z największych powierzchniowo, lecz również posiadało ogromne zaplecze gospodarcze w postaci Okręgu Staropolskiego nad Kamienną i wysoko rozwiniętego rolnictwa, poza tym szlachta sandomierska wiodła prym na forum politycznym. Na żyznych terenach powiatu sandomierskiego, leżących po lewej części Wisły, osadnictwo było

³⁰ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92-72/43, 92-71/127, 92-72/51, 91-71/2, 92-71/90, 92-71/188, 91-71/100, zob. także aneks 1.

³¹ S. Szczur, Historia..., s.133.

³² J. Micha, Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika, Kielce, 2004, s.76.

³³ J. Z. Pająk, Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego, [w:] Region świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość?, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2001, s. 52-53.

mocno rozwinięte, a na wyodrębnianie się osad miły wpływ czynniki topograficzne, administracyjne, sądowe, własnościowe. Już w XVI wieku granice osady były dokładnie wytyczone, rzadko podlegały zmianom, dodatkowo stabilność tę wzmacniały, przeważnie trwale na tym terenie, stosunki własnościowe³⁴.

W drugiej połowie XVI wieku, na terenie dzisiejszej gminy Łoniów przeważała własność szlachecka, choć nie obserwujemy tu większych kompleksów własności szlacheckiej czy magnackiej. Poza tym jedna miejscowość w całości i dwie częściowo było własnością duchowną, natomiast nie występowała tu własność królewska, nie było również osad należących do miast³⁵. Stosunki własnościowe na tym terenie przedstawia tabela 1. Rozwijało się rolnictwo, uprawa zboża, zwłaszcza pszenicy decydowała o zamożności tutejszej, rozwija się gospodarka folwarczna oparta na pańszczyźnie.

Tabela 1. Własność osad w 2 połowie XVI wieku, na terenie dzisiejszej gminy Łoniów.

Lp	Własność szlachecka	Własność duchowna	Własność szlachecka i duchowna
1	2	3	4
1	Bazów	Chodków	Królewice
2	Gieraszwice		Ruszcza
3	Jasienica (Jasienice) ³⁶		
4	Krowia Góra		
5	Łoniów (Łuniów)		
6	Nietuja		
7	Otoka		

³⁴ Atlas historyczny Polski, pod red. S. Trawkowskiego. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w., pod red. W. Pałuckiego, cz 2, Warszawa 1993, s. 59.

³⁵ Tamże cz. 1, mapa 1.

³⁶ W nawiasie podano dawne formy nazw miejscowości; Tamże.

8	Skrzypaczowice		
9	Sulisławice		
10	Suliszów		
11	Świniary		
12	Trzebiesławice		
13	Wnorów		
14	Wojcieszyce		
15	Wólka Gieraszowska		
16	Zawidza		
17	Żurawica (Żurawice)		

Źródło:Atlas..., cz I, mapa 1.

Rozwijała się również administracja kościelna, teren Łoniowa i okolic znajdował się w granicach diecezji krakowskiej i archidiaconatu sandomierskiego. Wówczas powstawały dwie parafie w Łoniowie, wzmiankowana w 1326 roku³⁷, oraz w Sulisławicach, wzmiankowana w 1326 r.³⁸. Nie ominęła również tego terenu reformacja, o czym najdobitniej poświadcza zamiana kościoła w Łoniowie w XVI w. na zbór kalwiński³⁹.

Wiek XIX

W wyniku trzeciego rozbioru Polski, z roku 1795, teren dzisiejszej gminy Łoniów wraz z całym lewobrzeżnym terytorium województwa sandomierskiego znalazł się pod panowaniem austriackim i wszedł w skład Galicji Zachodniej, podzielonej na sześć cyrkułów. Łoniów znalazł się w cyrkule sandomierskim. W roku 1803 w wyniku reorganizacji podziałów administracyjnych, zmniejszono liczbę cyrkułów do trzech. Cyrkuł sandomierski połączono z radomskim w

³⁷ Katalog zabytków sztuki w Polsce pod red. J. Z. Łozińskiego, B. Wolff, t. 3, z. 11, Warszawa [BRW] s.30; Piotr Mras w karcie ewidencyjnej wymienił datę 1319. WUOZ Sandomierz, karta ewidencyjna zabytków nieruchomych.

³⁸ Katalog zabytków sztuki..., s.112.

³⁹ Tamże s.30.

jeden, radomski, podzielony na trzy okręgi – radomski, opatowski, w którym znalazł się Łoniów i staszowski.

Rok 1809 przyniósł zasadniczą zmianę w podziałów administracyjnych. Mianowicie, na mocy traktatu z Schoenbrunn, tereny Galicji Zachodniej przyłączono go Księstwa Warszawskiego i podzielono je na dwa departamenty: krakowski i radomski, zarządzane przez prefektów, te natomiast podzielono na powiaty, na czele których stali podprefekci. Teren dzisiejszej gminy Łoniów znalazł się w departamencie radomskim i powiecie sandomierskim⁴⁰. Samorząd wiejski reprezentowany był przez wójta, którego mianował prefekt oraz, w założeniu, przez radę wiejską wybieraną przez prefekta z pośród kandydatów zaproponowanych przez właścicieli nieruchomości. Rady miały zajmować się sprawami lokalnymi, budżetem gminy, podatkami (zatwierdzenie podatków leżało w gestii ministra lub prefekta), zażaleniami na władze wiejski. W praktyce rady wiejskie nie zostały powołane do życia⁴¹. Istnienie Księstwa Warszawskiego przypadło na okres wojen napoleońskich, które stały się przyczyną kryzysu rolniczego spowodowanego zahamowaniem wywozu zboża, wysokimi podatkami i zniszczeniem kraju⁴², co odbiło się także niekorzystnie na rolniczej gminie Łoniów.

Kolejnego podziału ziem polskich dokonał kongres wiedeński obradujący od 1814 roku w miejsce zlikwidowanego Księstwa Warszawskiego zostało powołane autonomiczne Królestwo Polskie, w okrojonych granicach, połączone unią realną z Rosją. Stało się to w roku 1815. Na mocy postanowienia namiestnika z 16 stycznia 1816 r. został wprowadzony nowy podział administracyjny. Departamenty: krakowski i radomski, zostały zastąpione odpowiednio przez województwo kieleckie z siedzibą w Krakowie i województwo sandomierskie z siedzibą w Radomiu. Województwa zostały podzielone na obwody, na czele których stanęli komisarze obwodowi, po wsiach, w myśl obowiązującego prawa, wójtami zostali właściciele ziemscy. W założeniu, kandydatów na urzędy miały powoływać sejmiki i zgromadzenia gminne, lecz postanowienia te nigdy nie zostały zrealizowane⁴³. W 1837 roku

⁴⁰ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s.57.

⁴¹ J. Bardach, J. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976..., s. 362.

⁴² Tamże s. 357.

⁴³ Tamże s. 367,374-375.

wprowadzono zmianę nazewnictwa po przez zastąpienie województw guberniami. Natomiast w roku 1845 z połączenia guberni sandomierskiej i kieleckiej (przemianowanej 1841 roku z guberni krakowskiej) utworzono jedną gubernię radomską⁴⁴. Po klęsce powstania listopadowego Królestwo zostało włączone do Cesarstwa Rosyjskiego.

Wydarzeniem, które niewątpliwie miało duże znaczenie dla rolniczej gminy Łoniów było uwłaszczenie chłopów. Ukaz carski z 2 marca 1864 roku nadawał chłopom na własność użytkowaną przez nich ziemię, oni w zamian płacili wieczysty podatek gruntowy, jako odszkodowanie dla dziedziców za utracone grunty⁴⁵.

Kolejna reforma administracyjna przeprowadzona została w 1866 roku, w jej wyniku gubernię radomską podzielono na dwie: kielecką i radomską. Gubernie podzielono na powiaty a jednym z siedmiu powiatów guberni radomskiej był powiat sandomierski, w skład którego wchodziła gmina Łoniów. W administracji terenowej obszarów wiejskich wprowadzono gminę zbiorową, składającą się z kilku, czasem kilkunastu gromad czyli wsi z wyłączeniem obszarów dworskich, które funkcjonowały równolegle z gromadami.

Organem uchwalającym stały się zebrania gminne i zebrania gromadzkie. Zebrania gminne składały się ze wszystkich pełnoletnich gospodarzy posiadających co najmniej 3 morgi ziemi, ze względu na wyznanie. Wykluczono natomiast kobiety, duchownych, funkcjonariuszy policji, sędziów pokoju i osoby skazane sądownie lub te w stosunku, do których toczył się proces. Zebrania cztery razy w roku, lub w razie konieczności, zwoływał je i przewodniczył im wójt. Kompetencje zebrań gminnych rozciągały się na wybór wójta, ławników, pisarza i innych gminnych urzędników oraz na sprawy gospodarcze, podatkowe, kwestie nieruchomości, dobroczynności, rozprawianie korespondencji urzędowej, podwody.

W zebraniach gromadzkich uczestniczyć mogli wszyscy pełnoletni mężczyźni – gospodarze oraz kobiety- właścicielki gruntów. Zwoływali je jeśli była taka potrzeba, sołtysi lub wójtowie. W kompetencjach zebrań gminnych był

⁴⁴ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s. 58-59

⁴⁵ *Historia państwa i prawa Polski* pod red. J. Bardach, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s.98-107.

wybór sołtysa, sprawdzanie jego rachunków, a także sprawy gospodarcze i finansowe jak również kwestia stróżów nocnych.

Organem wykonawczym w gminie był wójt, zależny od władz rządowych i sołtys, podległy wójtowi, gromadzie. Formalnie jednak decydujące znaczenie w gminie miał wójt, będący zwierzchnikiem całej administracji gminnej⁴⁶.

W latach I wojny światowej w Królestwie Polskim zaszły zasadnicze zmiany, zostało ono zajęte przez armie państw centralnych i podzielone na okupację niemiecką i austriacką, w której znalazł się omawiany teren. Na terenie okupacji austriackiej najważniejszym organem było Generalne Gubernatorstwo z siedzibą początkowo w Kielcach, a ostatecznie w Lublinie, które dzieliło się na obwody, przemianowane w kwietniu 1917 roku na powiaty⁴⁷. Gmina Łoniów wchodziła w skład obwodu i powiatu sandomierskiego. Zmiany nie były jedynie administracyjne, wielką i szybką przemianę przeszło społeczeństwo polskie, w którym zaczęła kształtować się świadomość narodowa wszystkich grup społecznych, odbudowywał się również samorząd.

Wiek XX

Po odzyskaniu niepodległości gmina Łoniów pozostała w powiecie sandomierskim, który wszedł w skład województwa kieleckiego⁴⁸. W gminie wiejskiej jaką był Łoniów, rada gminy wybiera w wyborach pośrednich i jawnych, była organem uchwałodawczym, natomiast funkcję wykonawczą pełnił zarząd gminy złożony z wójta i ławników, których wybierała rada. System ten zmieniła, tzw. ustawa scaleniowa z 23 marca 1933 roku. Zaczęła wówczas funkcjonować gmina zbiorcza złożona z gromad, gdzie organami uchwalającymi zostały gromady, rada gromadzka, lub zebranie gromadzkie (było to uzależnione od wielkości gromady), zaś organem ustawodawczym był sołtys⁴⁹.

⁴⁶ Tamże, s.78-90.

⁴⁷ Tamże, s. 638-639.

⁴⁸ J. Z. Pająk, Dzieje podziałów administracyjnych..., s.62-67.

⁴⁹ J. Bardach, Historia państwa..., s. 541,542;C.Brzoza, A.L.Sowa, Historia Polski 1918-1945, Kraków, 2006,s. 82.

Wykaz gromad i miejscowości zawiera tabela numer 2.

Tabela 2. wykaz gromad według stanu prawnego z 1933 roku.

Lp.	Gromada	Skład gromady
1	2	3
1	Łoniów	Łoniów, Wymysłów, Wygnanów, Trójca, Folwark Łoniów, Osada Młyńska Piętrówka, Folwark Przezwoły Suliszowskie
2	Jasienica	Jasienica, Piętrówka
3	Świniary Stare	Świniary Stare
4	Świniary Nowe	kolonia Świniary Nowe, kolonia Świniary Kamieniołom
5	Otoka Grabińska	kolonia Otoka Grabińska, kolonia Otoka Gągolińska, Grabina
6	Kąty	kolonia Kąty
7	Zawidza	Zawidza, folwark Zawidza
8	Gągolin	Gągolin, Przewoźnik, kolonia Świniary, kolonia Soczówka, kolonia Łązek
9	Chodków Stary	Chodków Stary, Łązek, kolonia Łązek, osada Chodków Karczma
10	Bogoria	kolonia Bogoria
11	Chodków Nowy	kolonia Chodków Nowy
12	Piaseczno	kolonia Piaseczno, folwark Piaseczno, Tarnówka, folwark Skrobno
13	Krowia Góra	Krowia Góra, Żurawica, folwark Żurawica, kolonia Malowica
14	Skrzypaczowice	Skrzypaczowice, folwark Skrzypaczowice, kolonia Skrzypaczowice, kolonia Klin
15	Trzebieszawice	Trzebieszawice, folwark Trzebieszawice Stare, folwark Trzebieszawice Nowe

		(Krysin)
16	Wnorów	Wnorów, folwark Wnorów, gajówka Wnorów
17	Suliszów	Suliszów, folwark Suliszów, gajówka Suliszów, Kowalówka Suliszowska
18	Ruszcza	Ruszcza-Płaszczyna, folwark Ruszcza-Płaszczyna
19	Sulisławice	Sulisławice, Sulisławice Poduchowne, kolonia Sulisławice, osada młyńska Sulisławice, kolonia Karczunek? Sulisławicki, kolonia Wnorów
20	Skwierzowa	Skwierzowa, folwark Skwierzowa, osada młyńska Skwierzowa
21	Wólka Gieraszkowska	Wólka Gieraszkowska, kolonia Wólka Gieraszkowska
22	Gieraszkowice	Gieraszkowice, kolonia Gieraszkowice, kolonia Wiktorów
23	Bazów	Bazów, osada młyńska Bazów, folwark Bazów, kolonia Bazów, Nietuja
24	Królewice Górne	Królewice Górne, kolonia Królewice Górne, kolonia Królewice Dolne, osada młyńska Lipowiec, kolonia Zarzecze
25	Wojcieszyce	Wojcieszyce, kolonia Wojcieszyce, Zgórsko, kolonia Zgórsko
26	Jeziory	Kolonia Jeziory, kolonia Antoniówka, kolonia Ruszcza- Płaszczyna

Źródło: APS,AGŁ, syg.2,nlb.

We wrześniu 1939 r. na terenie gminy toczyły się obronne działania wojenne, związane szczególnie z przygotowaniem i przeprawą przez Wisłę

wycofującej się armii Kraków⁵⁰. W latach okupacji hitlerowskiej cały omawiany teren został włączony do Generalnego Gubernatorstwa utworzonego 12 października 1939 r., a w miejsce województwa kieleckiego utworzono dystrykt radomski⁵¹. W gminach wiejskich organem wykonawczym byli wójtowie powoływani i odwoływani przez gubernatorów dystryktów, wójtom podlegali sołtysi. W tym okresie na terenie gminy działały różne grupy partyzanckie, pamiątki po jednej z nich, czyli „Jędrusiach, zostały zgromadzone w izbie pamięci w starym kościele w Sulisławicach” Mieszkańcy, gminy narażając życie ukrywali w swoich domostwach ludność żydowską⁵². Teren powiatu sandomierskiego został wyzwolony w sierpniu 1944r. ⁵³

Po wyzwoleniu gmina Łoniów pozostała w powiecie sandomierskim i ponownie znalazła się w województwie kieleckim. Wprowadzona w marcu 1950 r. ustawa o jednolitych organach władzy wprowadziła radziecki system administracji, natomiast w roku 1950 w miejsce gmin wprowadzono mniejsze jednostki administracyjne, gromady. Dopiero w roku 1972 przywrócono gminę jako najniższą jednostkę administracji, a w roku 1975 zlikwidowane zostały powiaty i wytyczone zostały nowe granice 49 województw⁵⁴. Gmina Łoniów weszła w skład województwa tarnobrzesckiego. 1 stycznia 1999r. weszła w życie kolejna reforma administracyjna, kraj podzielono na 13 województw, a województwa na powiaty. Gmina Łoniów znajduje się w powiecie sandomierskim.

Krótką historia miejscowości Gminy Łoniów

Bazów

Wieś wymieniana w dokumentach w 1578 r. W końcu XVIII w. na terenie wsi znajdował się dwór, zaś w wieku kolejnym znajdowała się tam osada młynarska i 16 domów.

⁵⁰ P. Matusiak, Ruch oporu na ziemi opatowsko – sandomierskiej 1939-1945, s. 16-24.

⁵¹ J. Bardach, Historia państwa..., s.605-607.

⁵² J. Matusiak, Ruch oporu...,s.50.

⁵³ Tamże, s.463.

⁵⁴ J. Z. Pająk, Dzieje podziałów administracyjnych..., s. 68.

W 1945 roku na terenie wsi znajdowało się 33 gospodarstwa, w których mieszkało 189 osób, w 1950 roku istniał tam młyn wodny.⁵⁵

Bogoria

W XIX wieku wzmiankowany jest tam folwark i dwa domy.

W 1945 roku na terenie wsi było 50 gospodarstw, które zamieszkiwało 354 osoby.⁵⁶

Chodków Stary / Nowy

Rok 1257 wieś zostaje nadana klasztorowi Franciszkanów w Zawichoście. W 1373 r. w miejscowości zostaje nadane prawo niemieckie. W XV w. Chłopi płacą dziesięcinę artelii św. Wawrzyńca w Sandomierzu, znajdują się tu trzy zagrody, folwark i karczma. W 1945 r. na terenie Chodkowa Nowego znajdowało się 69 gospodarstw, mieszkało w nich 491 osób, natomiast w Chotkowie Starym było 38 gospodarstw i mieszkało 345 osób.⁵⁷

Gagolin

Miejscowość była częścią dóbr folwarku Otoka. W 1881r. liczyła 13 osad, folwark i 11 domów. W 1945 roku znajdowało się 20 gospodarstw i mieszkało 106 osób.⁵⁸

Gieraszowice i Wola Gieraszowska.

Gieraszowice wzmiankowane są w XV w. jako własność Derśława Zborzyńskiego. W XIX w. obie miejscowości tworzą wspólną własność ziemską. W końcu XIX w. Gieraszowice posiadają 21 domów, zaś Wólka Gieraszowska 13, w tym samym czasie na terenie Gieraszowic istniał dwór.⁵⁹ W 1945 roku w Gieraszowicach istniało 69 gospodarstw, mieszkało tam 475 osób, zaś w Wólce Gieraszowskiej było 65 gospodarstw i 355 mieszkańców.⁶⁰

Grabina

W 1827r. we wsi znajdowało się 5 domów.

Jasienica

⁵⁵ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich pod red. F.Sulimirskiego, B.Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 15,s.36.

⁵⁶ Archiwum Państwowe(dalej APS), Starostwa Powiatowe Sandomierskie (dalej SPS), sygn. 200, k 85; Tamże, s.178.

⁵⁷ APS, SPS... k. 85.

⁵⁸ Tamże; Słownik Geograficzny..., t. 2, s. 507.

⁵⁹ Słownik Geograficzny...,t.13, s. 840.

⁶⁰ APS, SPS...k.85

W XV wieku własność Mikołaja Dzika, znajdowała się tam gospoda. W wieku XIX wieś była częścią składową wsi Świniary.⁶¹ W 1945 roku było 39 gospodarstw i 357 mieszkańców.⁶²

Jeziory

W XIX wieku Jeziory znajdują się w dobrach Ruszczy-Płaszczyny.⁶³ W 1945 roku znajdowało się tam 38 gospodarstw, a miejscowość liczyła 230 mieszkańców.⁶⁴

Kępa Nagnajewska

W 1883 roku na terenie wsi znajduje się 10 domów.⁶⁵

Krowia Góra

W XV wieku miejscowość należała do Piotra Skotnickiego. W XIX wieku wieś była w dobrach Skrzypaczowickich. W 1883 roku liczyła 19 domów.⁶⁶ W 1945 były 42 gospodarstwa i 500 mieszkańców.⁶⁷

Królewice

W 1136 roku wieś znajdowała się w dobrach arcybiskupów gnieźnieńskich, zaś w 1359 roku była własnością króla Kazimierza Wielkiego, o czym informuje nas Kodeks Wielkopolski. W czasach późniejszych wieś jest własnością krakowskich Klarysek. W 1827 roku wymieniane są Królewice Górne posiadające 11 domów, oraz Królewice Dolne Posiadające 1 dom.⁶⁸ W 1945 roku wieś liczyła 31 gospodarstw i zamieszkiwały ją 153 osoby.⁶⁹

Lipowiec

W 1827 roku folwark z czterema domami, jednak w 1882 roku nie widnieje już w spisach urzędowych guberni radomskiej.⁷⁰

⁶¹ Słownik Geograficzny..., s.579.

⁶² APS, SPS...k.85.

⁶³ Słownik Geograficzny...t.s,s.579.

⁶⁴ APS, SPS..., k. 85.

⁶⁵ Słownik Geograficzny...,t.4,s.957.

⁶⁶ Tamże...,s.716.

⁶⁷ APS, SPS..., k.85

⁶⁸ Słownik Geograficzny...,t.4,s.683.

⁶⁹ APS, SPS..., k.85

⁷⁰ Słownik Geograficzny...,t.5,s.285.

Łązek

Wieś w 1884 roku posiada sześć domów.⁷¹ W 1945 roku na terenie wsi znajdowało się 29 gospodarstw, w których mieszkały 322 osoby⁷².

Łoniów

To stara miejscowość, w której wcześniej powstały instytucje kościelne, dzięki czemu stała się siedzibą parafii, wzmiankowanej w 1319 roku. W tym czasie do Parafii należały: Łoniów, Świniary, Jasienica, Krowia Góra, Suliszów, Trzemiesławice, Wnorów, Zawidza i Żurawica. Jeden z właścicieli Łoniowa Mikołaj Gniewosz toczy spór z Cystersami koprzywnickimi o las skrzypaczowski. W latach 1569-1589 Paweł Gniewosz zamienił kościół w Łoniowie na zbór kalwiński. Ostatnimi właścicielami Łoniowa byli hrabiowie Moszyńscy, którzy posiadali dobra łoniowskie do II wojny światowej. Na początku XX wieku do parafii Łoniów należały: Łoniów, Beszyce, Bogoria, Chotków, Gągolin, Grabina, Jasienica, Krowia Góra, Łązek, Otoka, Piaseczno, Piotrówka, Skrobno, Suliszów, Świniary, Tarnówka, Trzemiesławice, Wnorów, Wymysłów, Wygnanów, Zawidza, Żurawica.

W latach 1880-85 hrabia Jerzy Moszyński wzniósł tamtejszy pałac projektu Antoniego Łuszczkiewicza z Krakowa. W 1912 roku ogrodnik i planista Stefan Celichowski zaprojektował naturalistyczny park przy pałacu. 1880 rok to czas budowy byłej siedziby Urzędu Gminy, w tym też czasie na terenie wsi znajduje się 76 domów, funkcjonuje fabryka świec, dwie olejarnie, cegielnia, młyn i cztery wiatraki a także garbarnia, znajdowała się również szkoła początkowa⁷³. W 1945 r. Łoniów liczył 92 gospodarstwa, które zamieszkiwało 822 osoby⁷⁴.

Nietuja

W 1888 roku znajdowało się tam 8 domów⁷⁵. a w roku 1945 istniało 12 gospodarstw zamieszkanym przez 64 osoby⁷⁶.

Otoka

W XIX w. folwark należał do dóbr Świniary i Gągolin. W 1945 we wsi istniały 32 gospodarstwa zamieszkanym przez 383 osoby⁷⁷.

⁷¹ Tamże...,s.638

⁷² APS, SPS..., k.85

⁷³ J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, Radom, 1915.

⁷⁴ ASP, SPS..., k. 85.

⁷⁵ Słownik Geograficzny..., t. 7, s.129.

⁷⁶ ASP, SPS..., k. 85.

Piaseczno

W XIX wieku znajduje się tu folwark, natomiast miejscowość liczy 5 domów⁷⁸. Po II wojnie światowej w latach pięćdziesiątych wieś staje się miejscem budowy odkrywkowej kopalni siarki. Po wyczerpaniu się złóż w latach 70-tych zaczyna się tu pozyskiwanie piasku na potrzeby huty szkła w Sandomierzu. W 1945 roku na terenie Piaseczna znajdowały się 32 gospodarstwa zamieszkane przez 383 osoby⁷⁹.

Piotrówka

W 1888 roku na terenie wsi znajdowało się 4 domy, wieś należała do dóbr Łoniów.

Podlesie

W XIX wieku na tym terenie stała gospoda.

Przewłoka

W 1887 roku znajdowało się tam 20 domów i folwark⁸⁰. W średniowieczu prawdopodobnie istniało tu miejsce gdzie przeciągano łodzie zwane przewłoką, o czym świadczyć może nazwa jak również topografia nadwiślańskiej wsi.

Przewoźniki

W XIX wieku były tam 3 domy⁸¹.

Ruszcza-Płaszczyna

W 1248 roku rektor joannitów z Zagości w zamian dziesięcinę z Winiar, oddaje wieś dziekanowi sandomierskiemu. Kolejna wzmianka to dokument Leszka Czarnego potwierdzający dobra kolegiaty sandomierskiej. W 1366 roku wieś zostaje przeniesiona na prawo niemieckie. W czasach Długosza na terenie miejscowości znajdowały się folwarki rycerskie. W 1578 roku własność podzielono między kościół a szlachtę, pod koniec XIX wieku Ruszcza-Płaszczyna składała się z dwóch folwarków, Ruszczy i Polesia. Wieś liczyła 65 domów⁸². W 1945 roku na terenie wsi istniało 46 gospodarstw, mieszkało tam

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Słownik Geograficzny..., t. 8, s.46.

⁷⁹ ASP, SPS..., k.85.

⁸⁰ Słownik Geograficzny..., t. 9, s. 181.

⁸¹ Tamże, s.188.

⁸² Tamże, t.10, s.36.

457 osób. Natomiast na terenie Ruszczy-Kolonii istniały 23 gospodarstwa i mieszkało 190 osób⁸³.

Skrobnio

W XIX wieku znajduje się w dobrach Łoniowa, istniał tam w tym czasie folwark⁸⁴.

Skrzypaczowice

W 1508 roku poświadczone są jako własność Jana Gniewosza właściciela Łoniowa i Anny Suliszowskiej, właścicielki Bazowa i Suliszowa. W XIX wieku miejscowość posiadała 24 domy oraz folwark i dwór⁸⁵. W 1945 roku na terenie wsi było 49 gospodarstw, i 397 mieszkańców⁸⁶.

Skwirzowa

Wieś wzmiankowana w 1510 roku. W 1574 roku część miejscowości w posiadaniu Wolskich. Pod koniec XIX wieku było tam 11 osad, folwark, młyn wodny oraz dwór⁸⁷. W 1945 roku na terenie wsi znajdowało się 38 gospodarstw w których mieszkało tam 221 osób⁸⁸.

Sulisławice

W połowie XIII wieku powstała w Sulisławicach romańska świątynia rozbudowana w XVII i XVIII wieku. Rozwinął się tu kult Matki Boskiej Sulisławskiej. W latach 1871-1888 został wzniesiony nowy kościół projektu Wojciecha Bobińskiego. W XV wieku jak pisze Długosz istniał tu także drewniany kościół, zaś wieś płaciła dziesięcinę klasztorowi w Jędrzejowie. W tym czasie do parafii należały wsie: Sulisławice, Dmosice, Ruszcza-Płaszczyna i Wojcieszycy. W 1598 roku istniała szkoła, której rektorem był Goźlicki wikary ks. Stanisław. W 1885 roku w Sulisławicach było 37 domów, zaś w Sulisławicach Poduchownych 3 domy, i 4 na terenie folwarku. W czasie okupacji hitlerowskiej w podziemiach kościoła redagowana była tajna gazeta

⁸³ ASP, SPS..., k.85.

⁸⁴ Słownik Geograficzny..., t. 10, s. 716.

⁸⁵ Tamże, s.716.

⁸⁶ ASP, SPS..., k.85.

⁸⁷ Słownik Geograficzny..., t. 10, s. 748.

⁸⁸ ASP, SPS..., k.85.

„Odwet” wydawana przez „Jędrusiów”. W 1945 roku Sulisławice liczyły 726 mieszkańców i znajdowało się 78 gospodarstw⁸⁹.

Suliszów

W XV wieku wieś należy Jana Wnorowskiego. W XIX wieku liczyła 28 osad, w tym samym czasie miejscowość składa się z 2 folwarków. Suliszów Dolny 2 budynki i Suliszów Górny 13 budynków. Ostatnimi mieszkańcami tamtejszego dworu byli Mierzwińscy. W 1945 roku Suliszów liczył 290 mieszkańców i 42 gospodarstwa⁹⁰.

Świniary

Wzmiankowane wcześniej, bo w 1360 roku. W XV wieku miejscowość znajdowała się w rękach Dzika herbu Doliwa oraz Stanisława Machowskiego. W średniowieczu miejscowość pełniła rolę osady służebnej dla Sandomierza⁹¹. W czasach Długosza znajdował się tam folwark i karczma. W 1890 roku w Świniarach były 103 domy, a na terenie dóbr Świniary pozyskiwano torf i kamień, istniał tam również dwór. W 1945 roku Świniary Stare liczyły 131 gospodarstw, mieszkało tam 566 osób. Natomiast w Świniarach Nowych były 62 gospodarstwa, w których mieszkało 418 osób⁹².

Tarnówka

W końcu XIX wieku liczyła 2 osady⁹³.

Trzebiesławice

W XV wieku własność Jana Wnorowskiego, w tym też czasie istniał folwark rycerski i gospoda. W 1834 roku stały w Trzebiesławicach 2 dwory drewniane, właścicielem tych dóbr był sędzia pokoju powiatu staszowskiego Stanisław Politolski. W 1874 r. w folwarku znajdowało się 11 obiektów, zaś wieś w 1892 r. liczyła 16 osad⁹⁴. W 1945 w miejscowości istniało 28 gospodarstw i zamieszkiwały 204 osoby⁹⁵.

Wnorów

⁸⁹ ASP, SPS..., k.85.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ L.P.Ślupiecki, Osady służebne pod Sandomierzem i Zawichostem, „Kwartalnik historyczny”, R.XV, 2, Warszawa 1992.

⁹² ASP, SPS..., k.85.

⁹³ Słownik Geograficzny..., t. 12, s. 207.

⁹⁴ Tamże, s. 557.

⁹⁵ ASP, SPS..., k.85.

W XV wieku własność Jana Wnorowskiego herbu Strzegomia, znajdował się tam folwark i karczma. W XIX wieku wieś i folwark wchodziły w skład dóbr Łoniowa. W 1806 roku Ignacy Moszyński kupił Wnorów od Szuborowskich wraz z dworem i zabudowaniami. W 1945 roku we Wnorowie istniało 36 gospodarstw i mieszkało 255 osób⁹⁶.

Wojcieszycze

W XV wieku własność Jana i Piotra ze Strzegomi oraz Matusza Halszłowicza. W 1834 roku połowę dóbr kupił Stanisław Moszyński w 1876 roku wieś liczy 14 domów, zaś folwark 12 budynków⁹⁷. W 1945 istniało 66 gospodarstw i mieszkało tam 290 osób⁹⁸.

Wymysłów

W XIX wieku istniała tu osada z czterema domami.

Zawidza

W XV wieku dziedzicem wsi był Gniewosz Wnorowski, zaś z relacji Długosza wiemy że we wsi istniała karczma i młyn. W XIX wieku wieś i folwark należały do dóbr Łoniów. W 1895 roku na terenie miejscowości stały 22 domy oraz cegielnia⁹⁹. W 1945 roku miejscowość liczyła 36 gospodarstw, zamieszkiwało ją 164 osoby¹⁰⁰.

Zagórsko

W 1662 roku wieś poświadczona pod nazwą Górsko. W 1883 roku dochodzi do parcelacji majątku, wzmiankowana jest tam osada młynarska Lipowiec z młynem wodnym. W ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku wieś liczyła 17 domów oraz dwór¹⁰¹.

Żurawica

W XV wieku własność Stanisława Machowskiego, znajdowały się tam trzy folwarki rycerskie i karczma. W XIX wieku wieś liczyła 13 domów. W 1872 roku folwark Żurawica został oddzielony od dóbr Świniary, w których się

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Słownik Geograficzny..., t. 13, s. 743.

⁹⁸ ASP, SPS..., k.85.

⁹⁹ Słownik Geograficzny..., t. 14, s. 492.

¹⁰⁰ ASP, SPS..., k.85.

¹⁰¹ Słownik Geograficzny..., t. 14, s. 583.

znajdował. Na terenie wsi w owym czasie znajdowały się dwa jeziora oraz pokłady wapienia¹⁰².

5.2.2. Materialne elementy krajobrazu kulturowego

Charakterystyka

Gmina Łoniów jest jedną z dziewięciu gmin dzisiejszego powiatu sandomierskiego i stanowi jego południowo - zachodni kraniec. Nadwiślańska Gmina, o której mowa posiada niezwykle malowniczy krajobraz o dużym zróżnicowaniu, gdyż leży w granicach trzech mezoregionów, Wyżyny Sandomierskiej, Niecki Połanieckiej i Niziny Nadwiślańskiej. W północnej części omawianego obszaru możemy obserwować krajobraz typowy dla wyżyn lessowych, pofałdowany z głębokimi jarami i wąwozami. W części południowo-wschodniej mamy do czynienia z krajobrazem nadrzecznym, pełnym meandrów, zakoli i starorzeczy. Na tym terenie spotkać możemy także jeziora i zabagnienia, często porośnięte drzewami, najczęściej wierzbą, co buduje zupełnie inny charakter krajobrazu od tego panującego na północnym wschodzie gminy. Ostatnią zaś jednostką jest Niecka Połaniecka na terenach południowo- zachodnich, gdzie krajobraz staje się płaski i równinny i nieco tylko pofałdowany. Każdy z tych trzech obszarów posiada swój odrębny charakter, co czyni tereny gminy ciekawymi pod względem krajobrazu naturalnego.

Kolejnym elementem, jaki wyróżnia tereny gminy są warunki klimatyczne i glebowe, jakie tam występują, bowiem omawiany obszar cechuje stosunkowo łagodny klimat, oraz dobre warunki glebowe, sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

Opisane pokrótce warunki naturalne sprzyjające rozwojowi rolnictwa były ważnym czynnikiem determinującym powstanie obecnego rolniczego krajobrazu gminy. Fakt występowania dogodnych warunków klimatycznych i glebowych sprzyjał rozwojowi osadnictwa na tych terenach, które stosunkowo wcześniej zostały zasiedlone przez człowieka. Epoką, która rozpoczyna rozdział wielkiej historii tego terenu jest Neolit i jego rewolucja , polegająca na przejściu z gospodarki przyswajalnej na wytwórczą, czyli rolniczą, doprowadziło to do

¹⁰² Tamże, s.858.

intensyfikacji osadnictwa na omawianym terenie, gdyż poczęły budować tutaj swe osady kultury rolnicze. Proces ten ulegał z wiekami pogłębieniu, co doprowadziło do wytworzenia się swoistego rolniczego krajobrazu tego terenu. Obszar gminy poprzez swą zasobność od początku stanowił część zwartego kompleksu osadniczego Sandomierszczyzny. Duże znaczenie Sandomierza determinowało przynależność tej ziemi do jego zaplecza, co miało się odbić na krajobrazie kulturowym i dziejach terenu gminy, która przez ten fakt była areną ważnych procesów i wydarzeń historycznych.

Omawiany teren przez wieki budował swój krajobraz w oparciu o wspomniane zaplecze rolnicze, stając się bogatą rolniczą krainą, gdzie z czasem wyłączając okres reformacji, wytworzyły się ugruntowane wpływy kościoła katolickiego i szlachty mającej tu swoje majątki ziemskie. Rola, jaką te tereny odgrywały w historii regionu doprowadziła do wytworzenia się swoistego krajobrazu kulturowego o cechach rolniczych, fakt ten potwierdza nie tylko historia, ale również elementy krajobrazu kulturowego, które do dziś przetrwały na tych terenach. Wszystkie one związane są z działalnością i kulturą rolniczą, z którą obszar ten związany był od zawsze, a która dziś wydaje się stać tu na dość wysokim poziomie.

Do elementów krajobrazu należy zaliczyć obiekty dworskie, które przetrwały w szczątkowej formie jak również obiekty mieszkalne ludności zajmującej się rolnictwem. Kolejną grupą elementów materialnych są obiekty sakralne, związane z kościołem katolickim, którego instytucje dość wcześnie zaczęły powstawać na omawianych terenach, gdyż już w średniowieczu powstały tu dwie parafie Łoniów i Sulisławice, zaś rozwój katolicyzmu doprowadził do powstania zabytków w postaci krzyży i kapliczek, świadectw pobożności mieszkańców. W miarę rozwoju tych terenów pojawiła się potrzeba budowy struktur administracyjnych, co zrodziło potrzebę budowy obiektów użyteczności publicznej. Wszystkie obiekty z tych trzech grup wspólnie tworzą rozpiętą na malowniczym terenie strukturę krajobrazu o ciekawej formie, zaś każda z owych grup wnosi wielką wartość w ogólny charakter krajobrazu gminy.

Zabudowa dworska

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, największym bogactwem omawianych terenów jest przydatność rolnicza. Ziemia od zawsze była pożądanym dobrem prowadzącym do bogactwa. W związku z tym faktem tereny dzisiejszej Gminy Łoniów już od średniowiecza zaczęły interesować warstwy posiadające rodzącego się Państwa Polskiego. Szlachta budowała tu swe majątki prowadząc działalność rolniczą. Zjawisko to ulegało różnym procesom i trwało aż do wybuchu II wojny światowej. Procesy te prowadziły do wytworzenia się swoistego krajobrazu folwarcznego, gdzie niemal w każdej wsi istniał folwark, będący centrum miejscowości, pod względem nie tylko ruralistycznym, ale i kulturowym. Omawiany kształt rzeczy przerwała II wojna światowa, po której następuje parcelacja majątków ziemskich i przebudowa całego systemu ruralistycznego na potrzeby nowej rzeczywistości. W wyniku tych procesów jak również zniszczeń wojennych, zabudowa dworska popadła w ruinę lub została zniszczona, nie mniej jednak przetrwały relikty w postaci zespołów parkowo - pałacowych, które stanowią czytelny znak zamierzchłych czasów.

Omawiana grupa obiektów mimo faktu ich niemalże unicestwienia nadal, choć w postaci szczątkowych reliktyw stanowi niezwykle ważny element krajobrazu. Omawiane obiekty często stanowią centralny punkt przestrzeni, która wokół nich powstawała w wyniku procesów osadniczych. Mimo upływu czasu nadal są centrami krajobrazu kulturowego. Pomimo pewnych przekształceń w zabudowie okolic tych obiektów nadal czytelne jest podporządkowanie całości układu przestrzennego tymże obiektom, co jest efektem dawnych procesów osadniczych. Przykład tego typu możemy obserwować w zespołach parkowo - dworskich Łoniowa, Skrzypaczowic czy Ruszczy - Płaszczyny. Cała przestrzeń wydaje się w pewien sposób podporządkowana wspomnianym obiektom, usytuowanym zwykle na wzniesieniach.

Na szczególną analizę zasługuje przede wszystkim zespół pałacowo - parkowy w Łoniowie.

Pałac w Łoniowie to olbrzymi gmach znajdujący się na wysokim wzgórzu, na którym usytuowana jest również zabudowa kościelna. Owe wzgórze jest naturalną dominantą dla całej okolicy Łoniowa, która leży znacznie poniżej jego

szczytu. Wzgórze doskonale widoczne jest niemal z każdej strony, jednak jego naczelną rolę widać w krajobrazie od strony północnej po południowo - zachodnią część okolic Łoniowa. Na owym wzniesieniu, niemal na jego szczycie znajduje się pałac wraz z okalającym go parkiem, niestety z racji charakteru parku, obiekt nie jest dostatecznie widoczny. Omawiana budowla stanowi swoiste przedłużenie dominanty naturalnej w postaci wzgórza, stanowiąc wraz z parkiem spójną z nią całość. Ponadto należy wspomnieć, iż ten układ jest wzbogacony o zabudowę kościelną, znajdującą się na tym samym wzgórzu. Oba te zespoły pałacowo - parkowy i kościelny tworzą pewną przestrzeń kulturową, która jest świadectwem bogactwa krajobrazu gminy. Do tematu zabudowy sakralnej wrócimy jeszcze przy okazji wspomnienia roli zespołu sakralnego Łoniowa w miejscowym krajobrazie.

Kolejnymi zabytkami tej grupy jest zespół dworsko – pałacowy w Suliszowie, który niestety nie zachował się do naszych czasów i dziś możemy stwierdzić, że jest to trwała ruina. Wspomniany dwór podobnie jak inna tego typu zabudowa okolicy znajduje się na wzniesieniu, które stanowi dominantę. W przypadku omawianego obiektu ciekawy jest układ topograficzny, z którym mamy do czynienia na terenie wsi, otóż mamy tam dwa wzgórza podzielone doliną na dnie której znajduje się zbiornik wodny. Możemy więc stwierdzić iż mamy do czynienia ze wzgórzem wiejskim i dworskim, które utrzymują ze sobą łączność widokową.

Wspomniana dolina w widoczny sposób oddziela to, co niegdyś dworskie od wsi rozpiętej na sąsiednim wzgórzu, ten układ z pewnością był niegdyś bardziej czytelny, nie mniej jednak w szczątkowej postaci przetrwał do dziś. Dwór wraz z parkiem stanowi element ekspozycyjny, który choć słabo widoczny ze względu na zadrzewienia leży na eksponowanym w kierunku wsi wzgórzu. Zespół znajduje się w okolicy centrum wsi, można, więc pokusić się o większe wyeksponowanie tego zabytku, co niewątpliwie poprawi jakość krajobrazu okolicy.

Do omawianej grupy obiektów zaliczyć należy również te z Ruszczy-Płaszczyny i z Gieraszowic. W tych obu wsiach mamy do czynienia z czytelnymi treściami krajobrazu podworskiego. W przypadku Ruszczy-Płaszczyny zachował się jedynie park, który jest wielką wartością dla

miejscowego krajobrazu, który niewątpliwie jest mu podporządkowany. Park położony jest na łagodnym wzniesieniu od centrum wsi oddzielony zbiornikiem wodnym wspomniany układ w postaci parku i stawu nie jest dominantą na miarę poprzednio opisywanych, jednak stanowi centrum całego krajobrazu kulturowego okolicy.

W przypadku zespołu w Gieraszwicach sprawa wygląda nieco inaczej. Tu relikty zabudowy dworskiej znajdują się wysoko na zboczu wzniesienia górującego nad wsią. To na niej w okolicy centrum miejscowości znajduje się wąska posiadająca swój niezwykle urok droga, prowadząca w górę w kierunku dawnego dworu. Droga ta wspina się w górę pomiędzy ciasną zabudową prowadząc do interesujących nas reliktyw podworskich. Całość założenia umiejscowiona jest na eksponowanym zboczu, z którego doskonale widać sąsiednie Sulisławice wraz z dominującą nad nimi świątynią. Możemy stwierdzić, iż wspomniane relikty są połączone wraz z ową świątynią linią kulturową, oraz że raczej nie istnieje zagrożenie zakłócenia tej przestrzeni ze względu na specyficzną topografię terenu. Na obszarze gminy występują także inne elementy związane z omawianą grupą, jednak nie odgrywają one tak znaczącej roli.

Obiekty użyteczności publicznej

Przystępując do omówienia zabudowy wspomnianego typu należy stwierdzić, iż na terenie gminy jest ona reprezentowana skromnie. Powodem tego stanu rzeczy jest fakt wiejskiego charakteru gminy i samej jej okolicy, która pełniła funkcję tylko ośrodka gminnego, co wiązało się z niewielkim nasyceniem obiektami użyteczności publicznej, w porównaniu z innymi ośrodkami. Jedynym obiektem tego typu, który trwale wpisuje się w krajobraz kulturowy jest stary budynek Urzędu Gminy Łonów. Ten niezwykle zabytek leży w centralnej części miejscowości u podnóża wzgórza pałacowo-kościelnego, stanowiąc poniekąd kulturową całość z tymi obiektami. Budynek nie jest eksponowany i można wręcz stwierdzić, że ciężko go dostrzec, gdyż jest otoczony ściśle okoliczną zabudową. Obiekt ten jest jednym z wiodących elementów krajobrazu gminy, a w połączeniu z pobliskim pałacem i kościołem tworzy swego rodzaju zespoloną całość, nie w rozumieniu przestrzennym, gdyż sąsiednia zabudowa i

układ terenu nie pozwala do końca na to stwierdzenie, ale w rozumieniu kulturowym. Wspomniany obiekt należy bardziej wyeksponować, gdyż stanowi niezwykle i ciekawy przykład architektury związanej z administracją państwową, bowiem samo wnętrze obiektu jest cennym zasobem kulturowym.

Obiekty prywatne

Wspomnieliśmy już o fakcie występowania na terenie gminy dobrych warunków do rozwoju rolnictwa, przypominamy o tym z racji faktu, iż zabudowa prywatna na omawianym obszarze od zawsze podporządkowana była działalności rolniczej. Na przestrzeni dziejów powstawały na terenie gminy tysiące obiektów mieszkalnych i gospodarczych, jednak fakt wspomniany wyżej mówiący o przydatności tego obszaru pod względem rolniczym sprawiał, iż zabudowa ta dynamicznie się zmieniała, gdyż ludność miejscową stać było na wszelkie inwestycje budowlane. Wspomniany poziom rolnictwa na omawianym terenie jest dość wysoki, przynosząc stosunkowo wysokie dochody, co sprzyjało przemianom w zabudowie. Proces wymiany starej zabudowy na nowoczesną widoczny jest na terenie całej gminy. Szczególnie widoczne jest to w porównaniu z obszarami w kraju, stojącymi na nieco niższym stopniu rozwoju, które z reguły posiadają więcej zabudowy tradycyjnej, często drewnianej. Gmina Łoniów jest dobrym przykładem tego pierwszego przypadku, otóż wszelka zabudowa, która nie została zniszczona w czasie ostatniej wojny, szybciej niż w innych gminach zwłaszcza na terenach uboższych była zastępowana nową zabudową, bardziej komfortową dla mieszkańców dostosowaną do nowych standardów. Na omawianym terenie w związku z tym faktem przetrwało bardzo niewiele zabudowy zabytkowej lub noszącej znamiona tradycyjnej. Nie mniej jednak są przykłady obiektów, które zdołały przetrwać do dzisiejszych czasów. Na czoło wysuwają się te murowane w Świniarach, gdzie mieszczą się teraz punkty handlowe w postaci sklepów wiejskich. Te obiekty mieszczące się w centralnej części wsi przy skrzyżowaniu mają swą burzliwą historię i stanowią element dziedzictwa. Niestety zostały one zmienione zbyt dużą ingerencją w ich architekturę. W przypadku budownictwa drewnianego sprawa wygląda podobnie, obiektów zachowało się niewiele a te, które się zachowały najczęściej są w złym stanie technicznym, gdyż zwykle są

to pustostany, lub mieszkają w nich osoby starsze. Omawiane obiekty nie są usytuowane w żadnych kompleksach czy zespołach i raczej są rozproszone po całym obszarze gminy, często są elementami niewielkich przestrzeni, w skład, których niekiedy wchodzi przydrożne figurki, co tworzy pewne krajobrazowe enklawy.

Obiekty sakralne

Omawiając wstępnie krajobraz kulturowy wspomnieliśmy o wczesnej działalności kościoła katolickiego na omawianym terenie, bowiem dwie z trzech parafii Łoniów i Sulisławice istniały już w okresie średniowiecza. Wtedy to zaczęły się kształtować elementy sakralne krajobrazu tego obszaru.

Wczesność występowania zabudowy sakralnej oraz jej większa trwałość niż ma to miejsce w przypadku zabudowy prywatnej powodowały przez wieki tworzenie się wokół zabudowy kościelnej pewnych podporządkowanych jej układów. Zabudowa która powstawała wokół kościoła i obiektów plebańskich była często determinowana przez bliskość owych budowli, tworzyły się dzięki temu swoiste układy przestrzenne.

Pierwszym z zespołów kościelnych jest zespół w Łoniowie, o którym wspomnieliśmy nieco przy omawianiu zespołu pałacowo - parkowego, ów zespół mieści się w jego bezpośrednim sąsiedztwie, na wzgórzu górującym nad miejscowością. Zespół ten stanowi obok pałacu i parku naczelny składnik krajobrazu kulturowego. Świątynia stanowi główną dominantę, która widoczna jest z dużej odległości od strony wsi Trzebieszawice, Wnorów i Świniary. Brak zwartych zadrzewień jest powodem tego, iż obiekt jest dobrze widoczny. Obok wspomnianej świątyni znajduje się plebania wybudowana w 1860 roku. Obiekt ten stanowi ważną część zespołu obiektów znajdujących się na wzgórzu. W przypadku układu urbanistycznego Łoniowa należy stwierdzić, że cmentarz grzebalny stanowi osobną część zespołu sakralnego, jest połączony ze wspomnianą zabudową jedynie linią kulturową, gdyż oba te elementy utrzymują łączność widokową.

Drugim ważnym elementem kulturowym krajobrazu gminy reprezentującym sferę sakralną jest zespół zabudowy kościelnej w Sulisławicach. W zespole znajduje się także cmentarz grzebalny oraz

zabudowa plebańska. Wszystkie wspomniane obiekty znajdują się na wzniesieniu w centralnej części wsi. Całość zabudowy kościelnej otoczona jest wysokim murem, przez który do środka założenia wiedzie brama frontalnie usytuowana w kierunku centrum wsi. Cmentarz przykościelny, na którym znajdują się świątynie wznosi się nieco ponad okoliczną zabudowę. Na cmentarzu tym stoją dwie wspomniane świątynie p.w. Narodzenia NMP, nowy wyższy kościół dominuje nad całą zabudową zespołu stanowiąc główną dominantę najbliższej okolicy. Nieopodal obydwu świątyń znajduje się cmentarz grzebalny, który oddziela od przykościelnego jedynie mur. Charakterystyczną rzeczą jest samo usytuowanie cmentarza grzebalnego, gdyż mieści się on na eksponowanym, odkrytym zboczu, wieńczonym zabudową kościelną. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku zabudowy plebańskiej, która znajduje się obok cmentarza na tym samym zboczu. Dzięki temu układowi założenie, które podporządkowane jest dominancie w postaci, kościoła stanowi spójną całość. Owo założenie szczególnie wyraziście widoczne jest od strony północnej, głównie ze szlaku biegnącego w kierunku Klimontowa. Całe wzgórze jest eksponowane a jego zabudowa w postaci zespołu sakralnego jest doskonale widoczna, gdyż możemy wydzielić poszczególne części składowe założenia, obserwując je nawet z dużej odległości. Bez wątpienia zespół sakralny Sulisławic jest dominującym elementem krajobrazu północnej części Gminy Łoniów.

Kapliczki, figury i krzyże przydrożne

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów polskiego krajobrazu są kapliczki i krzyże usytuowane zwykle w pobliżu szlaków komunikacyjnych. Na omawianym terenie mamy do czynienia z dużą ilością tego typu obiektów. Niemal każda wieś w gminie może poszczycić się zabytkami tego typu. Obiekty tego typu zwykle są swoistymi świadkami historii danej miejscowości i jej mieszkańców.

Na terenie gminy Łoniów możemy wyróżnić obiekty o trzech rodzajach ich pochodzenia. Pierwsze fundowane przez ziemian, przykładem obiekty w Piasecznie, Whorowie w miejscowości Sulisławice - Nietuja. Obiekty te często usytuowane są przy dawnych szlakach dworskich, które w wyniku

przekształceń własnościowych dziś nie istnieją bądź zostały zmarginalizowane. W związku z tym wspomniane obiekty często leżą dalej od szlaków komunikacyjnych przy drogach polnych lub wręcz w środku pól. Przykładem takich są obiekty we Wnorowie, Sulisławicach. Ta grupa obiektów stanowi czytelne świadectwo nieistniejącego już układu komunikacyjnego.

Drugi rodzaj to obiekty związane z fundacjami mieszkańców, które powstawały często jako wota. Przykładem takich obiektów są te ze Świniar, wzniesione w podzięcie za ominięcie terenów wsi przez walki frontowe 1944 r., znajdują się one często przy skrzyżowaniach dróg wiejskich lub w centralnej części obecnych miejscowości.

Trzecim zaś typem obiektów są te związane z ruchem pielgrzymkowym, jaki od wieków wiódł do sanktuarium w Sulisławicach, przyciągającym rzeszę wiernych, którzy często na pamiątkę swej pielgrzymki wznosili te obiekty. Najczęściej obiekty te znaleźć możemy поблизу szlaków wspomnianych pielgrzymek oraz w okolicy sanktuarium w Sulisławicach. Omawiana grupa obiektów w postaci kapliczek i krzyży przydrożnych stanowi widoczne świadectwo historii.

Każda grupa wspomnianych obiektów ma swoje odrębne i specyficzne usytuowanie w tym układzie, co dodaje szczególnego charakteru tym zabytkom. Podsumowując zagadnienie roli tych obiektów stwierdzić należy, iż stanowią one swoiste karty minionej historii.

Zabytki techniki

Wspomniany już kilkakrotnie rolniczy charakter gminy, który leżał u podstaw istnienia tu skromnej liczby zabytków związanych z techniką. W dziejach terenów gminy napotkać możemy kilka obiektów związanych z tą grupą, wszystkie związane są z gospodarką rolną. Zaliczyć do nich możemy: olejarnię, wiatraki, kuźnie, młyny wodne. Do naszych czasów niestety dotrwały tylko te ostatnie czyli młyny wodne. Do dnia dzisiejszego zachowały się dwa tego typu obiekty, obydwa mieszczą się w północnej części gminy nad tamtejszą rzeką Koprzywianką. Wspomniane obiekty znajdują się na terenie wsi Sulisławice i Skwirzowa.

O młynie w Sulisławicach możemy powiedzieć, że jest to budowla pokaźnych rozmiarów stojąca nad rzeką nieopodal drogi krajowej. Obiekt stanowi jeden z dominujących elementów w pobliskiej zabudowie, choć należy przyznać, że powstałe wokół obiektu mieszkalne nieco zakłóciły pierwotny charakter okolicy. Dokonując analizy terenu sąsiadującego z ową budowlą należy stwierdzić, iż wydaje się celowym większe wyeksponowanie wspomnianego obiektu.

Kolejnym zabytkiem z tej grupy jest młyn w Skwierzowej. Obiekt znajduje się na terenie nadrzecznej doliny otoczonej lasem, co wpływa pozytywnie na jego dużą atrakcyjność. Budowla stanowi naturalną dominantę najbliższej okolicy i wydaje się, iż współgra on z sąsiednią zabudową. Dobrze utrzymany obiekt stanowi niezwykle ważny składnik krajobrazu, na który składa się nie tylko sam budynek, ale także jego malownicze otoczenie w postaci łąki, lasu i zbiornika wodnego znajdującego się nieopodal omawianego obiektu.

5.2.3 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Łoniów znajduje się 12 obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Z pośród nich, 6 wchodzi w skład dwóch zespołów zabytków istniejących na terenie gminy.

Lista obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Łoniów

- kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, nr rej: 220 z 02.10.1956, obecnie pod numerem A 696.
- cmentarz parafialny, nr rej. 330 z 09,04,1985, obecnie pod numerem A 697.

Zespół pałacowy:

- pałac, nr rej.: 128 z 08.02.1978, obecnie pod numerem A 698
- park, nr rej.: 694 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 698

Ruszcza – Płaszczyna

- park, nr rej.: 690 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 699

Skrzypaczowice

- park dworski, nr rej.: 692 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 700

Sulisławice**Zespół kościelny**

- kościół (stary) nr rej.: 173 z 16.12.1931, obecnie pod numerem A. 701/1
- kościół parafialny p.w. NMP, nr rej.: 199 z 28.07.1982, obecnie pod numerem A. 701/2
- dzwonnica, nr rej.: 36 z 20.05.1966, obecnie pod numerem A. 701/3
- ogrodzenie- mur, nr rej.: 36 z 20.05.1966, obecnie pod numerem A.701/4
- cmentarz parafialny, nr rej.: 352 z 15.05. 2020, obecnie pod numerem A.701/5

Suliszów

- park, nr rej.: 352 z 14.06.1988, obecnie pod numerem A 703

5.2.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się 89 kart adresowych, w tym 49 kart zabytków architektury i budownictwa oraz 40 stanowisk archeologicznych. Wśród obiektów architektury i budownictwa zdecydowanie największą liczbę stanowią budowle o funkcji wyznaniowej w postaci kościołów, zabudowy parafialnej oraz przydrożnych kaplic, figur i krzyży, wyróżniają się także obiekty użyteczności publicznej, przemysłowe i tereny zielone.

Uwzględniając różną wartość stanowisk archeologicznych, w gminnej ewidencji zabytków umieszczono 40 najwartościowszych stanowisk, stanowiących materialne ślady bytności człowieka na tym terenie począwszy od epoki neolitu. Z uwagi na fakt, że zazwyczaj na jedno stanowisko archeologiczne przypada kilka odkrytych obiektów, ich liczba jest zdecydowanie wyższa niż liczba stanowisk. Analiza odkrytych obiektów pod kątem chronologii wykazała, że zdecydowanie najwięcej z nich datowanych jest na epokę brązu, okres neolitu i wczesne średniowiecze. Osiem obiektów nie ma określonej chronologii. Dokładne dane przedstawia . tabela 3.

Funkcje obiektów archeologicznych z podziałem na epoki i okresy

Lp	Chronologia	Funkcje obiektu		
		osada	Ślad osadnictwa	inne
1	Neolit	11	9	1(skarb)
2	Neolit - I okres epoki brązu	-	1	-
3	Epoka brązu	22	6	-
4	V okres epoki brązu – okres halsztacki	4	-	-
5	Okres halsztacki	4	-	1 (cmentarzysko)
6	Okres lateński	1	-	-
7	Okres wpływów rzymskich	1	-	-
8	Wczesne średniowiecze	12	9	1(kościół)
9	Nieokreślona	3	5	1(obiekt nieokreślony)

Źródło: Archiwum Delegatury WUOZ w Sandomierzu

Szczegółowe informacje o zabytkach, oraz dokumentację fotograficzną zawiera gminna ewidencja zabytków. W aneksie 1, znajduje się wykaz obiektów zabytkowych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

5.2.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Na terenie gminy można znaleźć kilka takich zabytków, które swym charakterem, historią, funkcją wyróżniają się spośród pozostałych.

Są to dwa obiekty z Sulisławic: kościół filialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii oraz kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii. Oba kościoły tworzą razem ciąg historyczny związany z parafią i obrazem Matki Boskiej, a razem z dzwonnica i ogrodzeniem tworzą zespół zabytków wpisany do rejestru zabytków. Z uwagi na ruch pielgrzymkowy jest to najbardziej rozpoznawalne i najczęściej odwiedzane miejsce na terenie gminy.

Kolejnymi obiektami, wartymi wyróżnienia są zabytki z Łoniowa: kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, pałac w Łoniowie, tworzący razem z parkiem zabytkowy zespół pałacowy oraz były budynek Urzędu Gminy do sierpnia 2012 roku, charakteryzujący się tym, że zbudowany został jako budynek urzędowy i pełni tę funkcję do sierpnia 2012r.

Kościół filialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Sulisławicach

Kościół wzniesiony zapewne około połowy XIII wieku, parafia wzmiankowana w 1326 r. W murowanym kościele wschodnia część była drewniana, w 1600 roku, staraniem ks. Mateusza Sadowskiego została zastąpiona obecną murowaną. Kościół został konsekrowany ponownie 24 sierpnia 1604 r. W drugiej ćw. XVIII w. przy północnej ścianie prezbiterium została dostawiona murowana przybudówka, w niej zakrystia i skarbczyk. Natomiast ceglany szczyt zachodni powstał w czasie prac konserwatorskich w latach 1955 – 1957. Od XVII w. znajdował się tu, uznawany za cudowny obraz Matki Boskiej Sulisławskiej. W 1888 roku parafia została przeniesiona do nowego kościoła.

Kościół orientowany, jednonawowy wzniesiony na planie prostokąta. Wieżba dachowa drewniana konstrukcji storczykowej, dach pokryty blachą. Blaszana wieżyczka na sygnaturkę, nakryta hełmami cebulastymi, zwieńczona iglicą z krzyżem została wzniesiona około roku 1860. Przednia prawie kwadratowa część nawy późno romańska z około połowy XIII w. wzniesiona z ciosu, nietynkowana, górą nadmurowana kamieniem łamanym prawdopodobnie około 1600 r. Część wschodnia nawy, równa szerokością zachodniej dobudowana około 1600 r. z kamienia łamanego, tynkowana z prawie kwadratowym prezbiterium wydzielonym wewnątrz ścianą tęczową o arkadowym spłaszczonym otworze. W ścianie południowej późnoromański portal wykuty z szarego piaskowca około połowy XIII w., wysunięty przed lico ściany¹⁰³.

Kościół parafialny p.w. Najświętszej Panny Marii w Sulisławicach

¹⁰³ Katalog zabytków sztuki...,s.112-113; WUOZ Sandomierz, karta ewidencyjna obiektu.

Zbudowany w latach 1871 – 1888 według projektu Wojciecha Bobińskiego z roku 1865, ukończony przez architekta Bronisława Muklanowicza. Inicjatorem budowy był ksiądz Józef Czapla. Kościół został konsekrowany 18 października 1888 r. przez biskupa kieleckiego T. Kulińskiego, wtedy też przeniesiono cudowny obraz Matki Boskiej ze starego kościoła i umieszczono go w ołtarzu głównym. Kościół zaprojektowany na rzucie krzyża łacińskiego, skierowany na północ murowany z ciosów piaskowca na zaprawie wapiennej, zewnętrzne ściany nietynkowane. Wieżba dachowa drewniana, dach kryty blachą. Korpus nawowy bazylikowy, na rzucie prostokąta. Nawa główna dwukrotnie wyższa od bocznych, nakryta dachem dwuspadowym z oknami nad nawami bocznymi. Nawy boczne niższe, z własnymi oknami, nakryte dachami pulpitowymi. Transept prostopadłościenny, usytuowany prostopadle do naw, o wysokości równej nawie środkowej, nakryty dachem dwuspadowym. Prezbiterium niższe od nawy głównej, równe jej szerokością, zamknięte trójbocznie, nakryte dachem dwuspadowym, w północnym zakończeniu trójpołaciowym. Po bokach prezbiterium prostokątne zakrystie równe wysokością nawom bocznym, nakryte dachami pulpitowymi. Między zakrystiami a skrzydłami transeptu kruchty boczne, niższe od zakrystii, nakryte dachami pulpitowymi. Od południa na szerokości nawy głównej jednoprzęsłowa kruchta. Po jej bokach, na szerokości naw bocznych, trójkondygnacyjne, kwadratowe wieże nakryte hełmami stożkowymi. Fasada jednoosiowa, dwukondygnacyjna, zwieńczona szczytem. W przyziemiu, na osi portal wysunięty przed lico ściany, ostrosłupowy, zwieńczony trójkątnym szczytem, otwór drzwiowy prostokątny. Wewnątrz ściany i sklepienie krzyżowo żebrowe tynkowane z polichromią, ołtarze neogotyckie. W ołtarzu głównym obraz Misericordia Domini (tzw. Matka boska Bolesna Sulisławska), późnogotycki z około 1460 – 1470 r., w 1659 uznany za cudowny. Namalowany na desce, tło złote, wzorzyste. Liczne wota¹⁰⁴.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Łoniewie

Kościół wzmiankowany na początku XIII w., prawdopodobnie w XV w. istniał kościół murowany, obecny zbudowany w XV wieku przez Gniewoszków,

¹⁰⁴ Tamże, s. 113; Tamże.

właścicieli wsi. W roku 1569 Paweł Gniewosz zamienił go na zbór kalwiński i takim pozostał do roku 1589. W 1663 r., biskup krakowski Tomasz Oborski rekonstruował go ponownie jako rzymskokatolicki. Wielokrotnie przebudowywany. W 1759 roku ówczesny właściciel Łoniowa, podstoli radomski Łukasz Moszyński ufundował kaplicę Matki Boskiej Szkaplerznej, kolejną dobudowaną kaplicą była kaplica św. Franciszka Ksawerego. Kolejna przebudowa kościoła nastąpiła w XIX wieku, między innymi wieża została podniesiona o jedną kondygnację. Kościół częściowo gotycki w zrębie, całkowicie przekształcony, z elewacjami neogotyckimi. Orientowany, murowany z cegieł na zaprawie wapiennej, otynkowany, więźba dachowa drewniana, konstrukcji wieszarowej, dach kryty blachą. Prezbiterium prostokątne, od północnej jego strony zakrystia, nawa zbliżona do kwadratu, po jej bokach obszerne, zbliżone do kwadratu kaplice (od południa kaplica Matki Boskiej Szkaplerznej, od północy św. Franciszka Ksawerego), od zachodu czworoboczna trójkondygnacyjna wieża. Ściany i sklepienia wnętrza otynkowane, polichromowane, posadzka z płytek kamiennych.¹⁰⁵

Pałac w Łoniowie

Pałac, na miejscu poprzedniego dworu, został zbudowany przez Jerzego Moszyńskiego w latach 1880 – 1885, według projektu Antoniego Łukasiewicza z Krakowa. Murowany z cegieł, na zaprawie wapiennej otynkowany, więźba dachowa drewniana, krokwiowa, dach kryty blachą. Korpus na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty niskim dachem dwuspadowym. Dwa skrzydła północne niższe, na planie prostokąta, usytuowane prostopadle do korpusu, pokryte osobnymi dachami dwuspadowymi. Skrzydło południowe jednokondygnacyjne, nakryte dachem dwuspadowym, usytuowane prostopadle do korpusu. Przy środkowej części korpusu ryzalit, czworoboczny, dwukondygnacyjny. Obok trójkondygnacyjna wieża, na planie kwadratu. Stropy drewniane, z sufitami. Budynek w całości podpiwniczony, w piwnicy sklepienie ceglane. W 1912 r. ogrodnik Stefan Celichowski zaprojektował i zorganizował wokół pałacu park¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Tamże, s.30-31; Tamże.

¹⁰⁶ WUOZ, karta ewidencji obiektu.

Były Budynek Urzędu Gminy w Łoniowie

Zbudowany w stylu eklektycznym, jako siedziba dla Urzędu Gminy w roku 1880, funkcje swoją pełnił do sierpnia 2012 roku. Murowany z cegieł, na zaprawie wapiennej, na planie wydłużonego prostokąta, otynkowany. Budynek jednokondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Wieżba dachowa drewniana, krokwiowa, dach kryty blachą. Stropy drewniane z podsufitką. Podłogi z desek na legarach. Od frontu prostokątny, drewniany ganek, konstrukcji słupowej, oszalowany deskami, przeszkolony, nakryty dachem dwuspadowym, dach kryty blachą. Wnętrze otynkowane, dwutraktowe, między traktami korytarz, po obu stronach pomieszczenia biurowe. Drzwi filungowe w futrynach, okna trójdzielne w futrynach¹⁰⁷. Obecnie trwają prace remontowe, budynek będzie zaadaptowany na Środowiskowy Dom Samopomocy.

5.2.6 Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdują się w kościele p.w. św. Mikołaja w Łoniowie, oraz w dwóch kościołach p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach, jak również w tamtejszej dzwonnicy i plebani. Łącznie w tych obiektach znajduje się 50 zabytków, z tego 17 ołtarzy, poza tym znajdują się w ewidencji między innymi obrazy, rzeźby, ornaty.

Listę zabytków nieruchomych zawiera aneks 2.

¹⁰⁷ Tamże.

6 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Analiza SWOT wynikająca z oceny stanu dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowań jego ochrony i promocji

Analiza „S”

Mocne strony

- położenie gminy przy głównych szlakach komunikacyjnych;
- walory krajobrazowe;
- centrum pielgrzymkowe w Sulisławicach;
- bogata historia Sandomierszczyzny i licznie występujące tu zabytki budownictwa i architektury oraz stanowiska archeologiczne;
- rozwinięte rolnictwo i sadownictwo;
- brak zagrożeń dla czystości środowiska;
- funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Kultury;
- istnienie Lokalnej Grupy Działania;
- działalność Biblioteki Publicznej;
- rzeka Wisła;
- infrastruktura gminy.

Analiza „W”

Słabe strony

- zły stan techniczny obiektów zabytkowych;
- problemy finansowe mieszkańców;
- niewystarczające środki finansowe przeznaczone na ochronę zabytków;
- niewykorzystanie potencjału zabytków;
- mała promocja dziedzictwa kulturowego gminy;

- niewystarczająca edukacja dzieci i młodzieży w dziedzinie historii regionalnej i wrażliwości na kulturę;
- brak rozwiniętej oferty turystycznej;
- samowolna przebudowa obiektów zabytkowych;
- przedkładanie dobra własnego nad dobro społeczne;
- zagrożenie powodziowe.

Analiza „O”

Szanse i możliwości rozwoju

- autonomia samorządu terytorialnego;
- popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako „modnej dziedziny”;
- stworzenie cyklicznych i okolicznościowych przedsięwzięć, imprez promujących zabytki;
- kształtowanie wrażliwości na kulturę oraz edukacja regionalna dzieci i młodzieży;
- organizowanie konkursów i plenerów malarskich, fotograficznych, konkursów literackich;
- wykorzystanie Sandomierza dla promocji gminy;
- odtwarzanie tradycyjnych zawodów i rzemiosł i pielęgnacja folkloru oraz rodzimych tradycji, zwyczajów i obyczajów;
- zatrudnianie pracowników do opieki nad zabytkami (spadek bezrobocia);
- wsparcie finansowe z funduszy UE, programów rządowych i innych pozabudżetowych źródeł;
- nawiązanie współpracy z sąsiednimi gminami;
- nawiązanie współpracy z zagranicznymi regionami;
- wykorzystanie metod aktywnego marketingu do rozpoznania rynku turystycznego w celu wejścia na ten rynek;
- tworzenie oferty turystycznej;
- rozbudowa agroturystyki;
- odrestaurowanie obiektów zabytkowych;
- wykorzystanie sanktuarium w Sulisławicach;
- tworzenie punktów widokowych;

- tworzenie szlaków turystyczno – kulturowych;
- stworzenie atrakcyjnej bazy danych o dziedzictwie kulturowym gminy;
- wprowadzenie udogodnień i ulg podatkowych dla właścicieli zabytków, którzy o nie dbają;
- współpraca z organizacjami turystycznymi, młodzieżowymi i innymi;

Analiza „T”

Zagrożenia i bariery

- niepewność, czy działanie przyniesie zamierzony skutek;
- kryzys gospodarczy i związane z nim ograniczenie inwestycji;
- niskie środki budżetowe;
- zagrożenie nieprzewidywalnością warunków atmosferycznych;
- zagrożenie ze strony wzmożonego transportu kołowego.

7 Założenia programowe, priorytety i kierunki działań

I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego

I/1 Zahamowanie procesu niszczenia zabytków i poprawa stanu ich zachowania

- a) Prace remontowo konserwatorskie obiektów stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów).
- b) Starania o pozyskanie środków spoza budżetu na rewaloryzację zabytków należących do gminy.
- c) Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja do nowych funkcji zabytków stanowiących własność gminy.
- d) Rewaloryzacja zabytkowych terenów zielonych – parków, cmentarzy, terenów nieistniejących cmentarzy.
- e) Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo – konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych.
- f) Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zalaniem, kradzieżą.
- g) Ocena i kontrolowanie stanu technicznego i sposobu użytkowania zabytków z zasobów komunalnych.

I/2 Zwiększenie atrakcyjności obiektów zabytkowych dla potrzeb społecznych, edukacyjnych i turystycznych.

- a) bieżące prace porządkowe przy zabytkowych zespołach zieleni: dawne parki dworskie, cmentarze w Łoniowie i w Sulisławicach.
- b) oznakowanie najważniejszych zabytków (z rejestru zabytków) tablicami z odpowiednim oznaczeniem oraz krótką informacją o obiekcie.

I/3 Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- a) Współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w zakresie szkolenia pracowników zatrudnionych przy ochronie, utrzymaniu i remontach obiektów zabytkowych.

- b) Wspieranie i rozwój tradycyjnych zawodów i rzemiosł oraz tradycyjnej sztuki budowlanej.
- c) Wspieranie inicjatyw tworzenia gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych.
- d) Wspieranie powstawania lokalnych wystaw, muzeów, izb pamięci, skansenów.

II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

II/1 Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- a) Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz weryfikacja obowiązujących planów w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków.
- b) Kompleksowe przebadanie krajobrazu kulturowego i sporządzenie naukowej analizy (studium) krajobrazu kulturowego gminy Łoniów.
- c) Ochrona historycznych nazw miejscowości, przysiółków, miejsc, obiektów, oraz nazw geograficznych.
- d) Walka z samowolami budowlanymi.

II/2 Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Łoniów.

- a) Kompleksowa ochrona wszystkich elementów krajobrazu kulturowego.
- b) Występowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków celem wpisania do rejestru nowych zabytków.
- c) Aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków.
- d) Ochrona dziedzictwa niematerialnego obejmującego
 - tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - sztuki widowiskowe;
 - zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
 - wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
 - umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

II/3 Ochrona układów ruralistycznych.

- a) Wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk.
- b) Wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach miejscowości zabudową zgodną z kompozycją przestrzenną miejscowego układu.

III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz edukacja, popularyzacja i promocja służąca budowaniu tożsamości i wrażliwości na kulturę**III/1 Badanie i dokumentacja historii i substancji zabytkowej gminy.**

- a) Wydanie monografii historycznej gminy Łonów.
- b) Opracowanie i wydanie katalogu zabytków gminy.
- c) Stworzenie systemu informacji o dziedzictwie kulturowym gminy i regionu po przez wykorzystanie strony internetowej gminy, lub stworzenie nowej strony zawierającej, informacje o walorach krajobrazu kulturowego, zabytkach oraz historii gminy i regionu, o miejscowych tradycjach, zwyczajach, obyczajach i legendach jak również wiadomości z dziedziny ochrony i promocji zabytków, aktualnych informacji i zmian prawnych w tej dziedzinie, oraz informacje i pomoc dla właścicieli zabytków.

III/2 Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

- a) Wprowadzenie do programów nauczania w przedszkolach i szkołach tematyki regionalnej celem upowszechniania wiedzy o regionie, jego historii i tradycji
- b) Organizowanie zajęć terenowych powiązanych z poznawaniem krajobrazu kulturowego i miejsc związanych z historią
- c) Organizowanie i udział w szkoleniach z zakresu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego dla pracowników urzędu gminy, pracowników oświaty, placówek kultury, właścicieli zabytków i zainteresowanych.

- d) Popularyzacja ochrony dziedzictwa, jako „modnej dziedziny” (koszulki, kubki długopisy z nadrukowanymi atrakcyjnymi tekstami).
- e) Organizowanie konkursów (fotograficznych, plastycznych, literackich i innych) związanych z dziedzictwem kulturowym gminy oraz tworzenie wystaw po konkursowych.
- f) Organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa.
- g) Organizowanie konkursu na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego.

III/3

Promocja dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki

- a) Stworzenie systemu informacji wizualnej w postaci tablic informacyjnych
- b) Promowanie gminy w Internecie.
- c) Współpraca z organizacjami turystycznymi (np.: PTTK) oraz młodzieżowymi (np.: ZHP).
- d) Wykorzystanie potencjału turystycznego Sandomierza dla promocji gminy.
- e) Nawiązanie współpracy z sąsiednimi gminami.
- f) Nawiązanie stosunków partnerskich z gminami poza granicami kraju.
- g) Stworzenie cyklicznych i okolicznościowych imprez promujących gminę i jej dziedzictwo.
- h) Organizowanie plenerów malarskich i fotograficznych dla artystów.
- i) Udział gminy w konkursach i pokazach promujących regionalne tradycje.
- j) Wspieranie rozwoju agroturystyki.
- k) Wykorzystanie istniejących szlaków pielgrzymkowo – tematycznych i tworzenie nowych rekreacyjno kulturowych.
- l) Wydanie albumu fotograficznego promującego gminę, oraz tworzenie przewodników, katalogów, informatorów o gminie.

8 Przykładowe źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

1. Dofinansowanie Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do zadań publicznych z zakresu ochrony dóbr kultury dotyczących prac zabezpieczających, konserwatorskich, remontowych, ekspertyz technicznych i konserwatorskich, badań architektonicznych i konserwatorskich, projektów budowlanych – zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków.

2. Programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Dziedzictwo Kulturowe

Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Wyodrębniono tu pięć priorytetów, którymi są:

1. Ochrona zabytków.
2. Wspieranie działań muzealnych.
3. Kultura ludowa.
4. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą.
5. Ochrona zabytków archeologicznych.

Priorytet 1. Ochrona zabytków

Celem priorytetu jest ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwacja i rewaloryzacja zabytków jak również udostępnienie zabytków na cele publiczne.

Ustanowiono dwa rodzaje kwalifikujących się zadań:

1. Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowane do przeprowadzenia w roku udzielania dofinansowania. Art. 77. Ustawy z dnia 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2021 r., poz.710, z późn. zm.) określa, które z poniesionych kosztów będą dofinansowane.

2. Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosków. Działalność wnioskodawcy nie może być finansowana ze środków publicznych.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Osoby fizyczne.
2. Jednostki samorządu terytorialnego.
3. Inne jednostki organizacyjne.

Każdy z wymienionych wnioskodawców musi być właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiada taki zabytek w trwałym zarządzie.

Priorytet 2. Wsparcie działań muzealnych.

Celem priorytetu jest ochrona, zachowanie, prezentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

1. Organizacja czasowych wystaw muzealnych i publikacji towarzyszących im katalogów.
2. Modernizacji stałych wystaw muzealnych.
3. Publikacji katalogów do wystaw muzealnych.
4. Konserwacji muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego.
5. Zakupu wyposażenia pracowni konserwatorskich.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Samorządowe instytucje kultury.
2. Państwowe instytucje kultury.
3. Organizacje pozarządowe.
4. Kościoły i związki wyznaniowe.

Priorytet 3. Kultura ludowa

Celem priorytetu jest wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej poprzez zachowanie, dokumentowanie i przekaz elementów kultury ludowej oraz popularyzacja różnorodnych zjawisk kultury ludowej.

Rodzaje kwalifikujących się zadań

1. Zadania edukacyjne, w tym warsztaty, kursy i szkolenia dotyczące zagadnień kultury regionalnej.
2. Zadania animacyjne wspomagające lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji.
3. Publikacje książkowe z zakresu kultury ludowej.
4. Zadania dotyczące dokumentacji, archiwizacji, udostępniania i ochrony unikalnych zjawisk kultury ludowej w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości.
5. Zadania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego.
6. Zadania dotyczące ochrony architektury regionalnej.
7. Zadania o charakterze artystycznym inspirowane sztuką i twórczością ludową.
8. Zakup obiektów oraz kolekcji dzieł sztuki ludowej w celu ich publicznego udostępniania.
9. Projekty badawcze i popularyzatorskie z zakresu antropologii kultury etnologii i etnografii.

Z priorytetu wyłączone są zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Samorządowe instytucje kultury, z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego.
2. Organizacje pozarządowe.
3. Kościoły i związki wyznaniowe.
4. Podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

3. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez dofinansowanie wkładu własnego do wybranych zadań realizowanych ze środków europejskich.

Rodzaje kwalifikujących się zadań

W ramach programu można ubiegać się o promesę ministra na dofinansowanie wkładu własnego, dla następujących zadań niekomercyjnych.

1. Zadania, które ubiegają się o dofinansowania w ramach następujących programów europejskich:

- a) Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014 - 2020
- b) 16 Regionalnych Programów Operacyjnych,
- c) Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka,
- d) Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki,
- e) Programu Rozwój Obszarów Wiejskich 2014- 2020,
- f) Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej,
- g) Programu Kultura,
- h) Program „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego” w ramach Mechanizmu Finansowego,
- i) „Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego” w ramach Mechanizmu Finansowego EOG.

2. Zadania, które w całości są zgodne z wymogami programów europejskich, o których mowa w ust. 1.

3. Zadania przypadku, których nie zawarto jeszcze wiążącej umowy na dofinansowanie w ramach jednego z programów europejskich, o których mowa w ust. 1.

4. Zadania, których zakres dotyczy:

- a) ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego,
- b) budowy, rozbudowy i przebudowy infrastruktury kulturalnej oraz infrastruktury szkół i uczelni artystycznych,
- c) realizacji międzynarodowych przedsięwzięć kulturalnych,
- d) rozwoju infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury,
- e) rozwoju zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

5. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. a, złożenie wniosku o promesę jest możliwe, gdy wnioskodawca dysponuje pełną dokumentacją projektową.

6. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i, złożenie wniosku o promesę jest możliwe w przypadku akceptacji programów europejskich, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i.

4. Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego

Oś priorytetowa 4: Dziedzictwo naturalne i kulturowe.

Opis osi priorytetowej:

Z uwagi na potencjał regionu przejawiający się zarówno w bogactwie naturalnym jak i w zasobach dziedzictwa kulturowego wspierane będą inwestycje mające na celu ochronę terenów cennych przyrodniczo, różnorodności biologicznej, promocję i rozwój zasobów przyrodniczo-kulturowych, dając tym samym możliwość rozwoju społeczno –gospodarczego województwa.

Mając na uwadze ryzyko wystąpienia zjawisk katastrofalnych w województwie, w ramach niniejszej osi wspierane będą także działania ukierunkowane na przeciwdziałanie klęskom żywiołowym oraz zabezpieczenie przeciwpowodziowe.

W ramach interwencji zostały zaprogramowane priorytety inwestycyjne, wspierające inwestycje w infrastrukturę ochrony środowiska, które znacząco wpłyną na ochronę i poprawę środowiska naturalnego.

Wzmocnienie efektywnego systemu gospodarki odpadami oraz kompleksowe wsparcie gospodarki wodno- ściekowej, stanowić będą kolejne elementy wsparcia osi.

Przykładowe rodzaje projektów inwestycyjnych w ramach osi

6.3. zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Interwencja będzie skierowana na ochronę, promocję i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zabytków w celu poprawy stanu technicznego

tych obiektów, dostosowania tych obiektów do funkcji turystycznych lub kulturowych oraz zwiększenia potencjału turystycznego regionu.

Cel szczegółowy Ochrona, zachowanie i efektywne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym.

Najważniejsze typy przedsięwzięć:

Wsparcie uzyskują przedsięwzięcia, służące:

- zachowaniu i zabezpieczeniu obiektów dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych dla celów rozwoju społeczno-gospodarczego, dostosowaniu obiektów dziedzictwa kulturowego do funkcji turystycznych lub kulturowych,
- promocji dziedzictwa kulturowego regionu wraz z tworzeniem i promocją produktów tradycyjnych i regionalnych oraz kompleksowych produktów turystycznych (w tym tworzenie szlaków kulturowych i organizacja wydarzeń kulturowo –promocyjnych,
- rozwojowi zasobów kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ,kulturowego(w tym poprawie jakości funkcjonowania instytucji kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, kulturowego), budowie, przebudowie i renowacji instytucji kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz budowie, przebudowie i remoncie instytucji kultury oraz konserwacji i restauracji obiektów zabytkowych wraz z dostosowaniem do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym działalności gospodarczej,
- zakupowi wyposażenia oraz konserwacji muzealiów, materiałów archiwalnych starodruków itp.
- wsparciu i rozwojowi centrów informacji turystycznej, kulturalnej i promocji kultury,
- promocji dziedzictwa naturalnego regionu oraz jego wykorzystaniu do celów turystycznych.

Główne typy beneficjentów :

1. Jednostki samorządu terytorialnego.
2. Samorządowe wojewódzkie osoby prawne.
3. Instytucje kultury.
4. Instytucje ochrony dziedzictwa narodowego, kulturowego (w tym archiwum państwowe).

5. ROT i lokalne organizacje turystyczne.
6. Organizacje pozarządowe posiadające osobowość prawną.
7. Związki i stowarzyszenia jst.
8. Kościelne osoby prawne.
9. Przedsiębiorcy działający na terenie województwa świętokrzyskiego.
10. Związki wyznaniowe oraz szkoły i uczelnie artystyczne.
11. Telewizja Polska.

5. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020.

Priorytet 2 Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych.

Działanie:

8.2.7. M07- Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich.

Działanie wspiera rozwój infrastruktury wiejskiej oraz odnowę wsi, przyczyniając się tym samym do poprawy warunków życia i prowadzenia działalności gospodarczej.

Poddziałanie 2:

Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno- gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.

Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego.

Na obszarach wiejskich znajdują się pojedyncze obiekty zabytkowe, zespoły pałacowo- ogrodowe, zespoły folwarczne, układy tradycyjnej zabudowy, które ulegają stopniowej degradacji, a w przypadku braku środków na ich renowację zostaną całkowicie utracone. Realizacja inwestycji z zakresu ochrony zabytków i budownictwa tradycyjnego przyczyni się do zachowań dziedzictwa kulturowego. Działanie przyczynia się do realizacji celu szczegółowego 6B- wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich.

Beneficjenci:

1. Gmina.
2. Instytucja kultury, dla której organizatorem jest JST.

Bibliografia**Źródła archiwalne**Archiwum Państwowe w Sandomierzu

Akta gminy Łoniów – sygn. 2

Starostwo Powiatowe Sandomierskie – sygn. 200

Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Sandomierzu

Karty ewidencyjne zabytków nieruchomych.

Karty ewidencyjne zabytków ruchomych.

Karty stanowisk archeologicznych AZP.

Opracowania

Atlas historyczny Polski, pod red. S. Trawkowskiego. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku, pod Re. W. Pałuckiego, cz. 2, Warszawa 1993.

Bardach J, Leśnodorski B., Pietrzak M., „Historia państwa i prawa polskiego”, Warszawa 1976.

Historia państwa i prawa Polski pod red. J. Bardach, t.4, Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa, Warszawa 1982.

Kaczanowski P., J. K. Kozłowski, Najdawniejsze dzieje ziem polskich, [w:] Wielka Historia Polski, t.1, pod red. S. Grodzkiego, J. Wyrozumskiego, M. Zgarniaka, Kraków 2003

Katalog zabytków sztuki w Polsce pod red. J.Z. Łozińskiego, B. Wolff, t.3, z. 11, Warszawa [BRW].

Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 2002.

Matusia P., *Ruch oporu na ziemi opatowsko – sandomierskiej 1939 – 1945*, Warszawa 1976.

Micha J., *Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.

Orzechowski S., *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce 2007.

Pająk J. Z., *Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego, [w:] Regon świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość?*, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2001.

Słupecki L. P., *Osady służebne pod Sandomierzem i Zawichostem*, „Kwartalnik Historyczny”, R. XV, 2, Warszawa 1992

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego

Szczur S., *historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002.

Wiśniewski J., *Dekanat sandomierski*, Radom, 1915.

Aneksy

Aneks 1

Wykaz zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Zabytki budownictwa i architektury wpisane do gminnej ewidencji zabytków			
Lp.	Miejscowość	Obiekt zabytkowy	Datowanie
1	Bogoria	Figura przydrożna	1914 r.
2	Bogoria	Figura przydrożna	1936 r.
3	Chodków Nowy	Kaplica	1864, 1875 (?)
4	Chodków Stary	Figura przydrożna	1909 r.
5	Gągolin	Figura przydrożna	1923 r.
6	Jasienica	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
7	Jeziory	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
8	Krowia Góra	Figura przydrożna	1899 r.
9	Krowia Góra - Żurawica	Figura przydrożna	1902 r.
10	Łązek	Figura przydrożna	Poł. XX w.
11	Łoniów	Kapliczka św. Jana Nepomucena	1845 r.
12	Łoniów	Cmentarz parafialny	pocz. XIX w. 1837r.

13	Łoniów	Figura przydrożna	1931 r.
14	Łoniów	Kościół par. p.w. św. Mikołaja	XV w. / 1759
15	Łoniów	Pałac	1880 – 1885 r.
16	Łoniów	Park	1912 r.
17	Łoniów	Plebania	1860 r.
18	Łoniów	Były Budynek Urzędu Gminy	1880 r.
19	Otoka	Figura przydrożna	1949 r.
20	Otoka	Figura przydrożna	1932 r.
21	Piaseczno	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
22	Przewłoka	Dwór	XIX / XX / pocz. XX w
23	Przewłoka	Figura przydrożna	1909 r.
24	Ruszcza – Płaszczyna	Park	XVIII w.
25	Skrzypaczowice	Figura przydrożna	1949r.
26	Skrzypaczowice	Park	XVIII w.
27	Skwirzowa	Młyn	XIX / XX w.
28	Sulisławice - Nietuja	Figura przydrożna	1919 r.
29	Sulisławice - Nietuja	Figura przydrożna	1864 r.
30	Sulisławice - Nietuja	Krzyż przydrożny	XIX / XX w.
31	Sulisławice	Cmentarz	pocz. XIX w.?
32	Sulisławice	Dzwonnica	1832 r.
33	Sulisławice	Figura przydrożna	1869 r.
34	Sulisławice	Kościół par. p.w. Narodzenia NMP, ob. filialny	Poł. XIII w., 1600 r.
35	Sulisławice	Młyn wodny	1 poł. XX w.

36	Sulistawice	Kościół par. p.w. Narodzenia NMP	1871 – 1888 r.
37	Sulistawice	Ogrodzenie zespołu kościelnego	2 poł. XIX w.
38	Sulistawice	Plebania	1 poł. XX w.
39	Suliszów	Dwór, ob. ruina	2 poł. XIX w.
40	Suliszów	Park	XVIII w.
41	Świniary Stare	kapliczka	Pocz. XX w.
42	Świniary	Kapliczka przydrożna	XIX / XX w.
43	Świniary	Figura przydrożna	1948
44	Trzebiesławice	Figura przydrożna	XIX w.?
45	Trzebiesławice	Figura	1900 r.
46	Wnorów	Figura przydrożna	XVIII / XIX
47	Wnorów	Kapliczka	XVIII w.
48	Wojcieszyce	Krzyż przydrożny	Pocz. XX w., obecny z 1999 r.
49	Wólka Gierszowska	Figura przydrożna	1 poł. XX w.

Stanowiska archeologiczne wpisane do gminnej ewidencji zabytków						
Lp.	Miejscowość	Funkcja obiektu	Chronologia	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1	Bazów	osada	I okres epoki brązu	91-71	11	177
2	Gierszowice	śląd osadnictwa osada osada	Neolit I okres epoki brązu V okres epoki brązu okres halsztacki Wczesne średniowiecze	91-71	5	94

3	Gieraszwice	osada ślad osadnictwa	Okres halsztacki Wczesne średniowiecze	91 - 71	6	95
4	Jasienica	osada ślad osadnictwa	- wczesne średniowiecze	92 - 72	1	41
5	Jasienica	osada osada osada	Wczesny neolit I okres epoki brązu Wczesne średniowiecze X – XIII w.	92 - 72	3	43
6	Jasienica	osada	I okres epoki brązu	92 - 72	5	45
7	Jasienica	osada osada	Neolit I okres epoki brązu	92 - 72	6	46
8	Jasienica	ślad osadnictwa osada	I okres epoki brązu -	92 - 72	16	69
9	Jeziory	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	środkowy neolit I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 - 71	5	125
10	Jeziory	osada	wczesne średniowiecze	92 - 71	7	127
11	Jeziory	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	I okres epoki brązu Neolit wczesne średniowiecze	92 – 71	10	130

12	Jeziory	osada ślad osadnictwa	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 -71	11	142
13	Jeziory	osada ślad osadnictwa	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 -71	12	143
14	Krowia Góra	osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesny neolit wczesny neolit wczesne średniowiecze	92 -72	4	39
15	Krowia Góra	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	neolit I okres epoki brązu nieokrślona	92 -72	8	49
16	Krowia Góra	osada ? osada osada osada osada	neolit V okres epoki brązu – okres halsztacki I okres epoki brązu okres lateński wczesne średniowiecze, XII – XIII w.	92 -72	9	50
17	Krowia Góra	osada	wczesny neolit	92 -72	10	51

		osada osada ślad osadnictwa osada	I okres epoki brązu V okres epoki brązu-okres halsztacki okres halsztacki wczesne średniowiecze, XII – XIII w.			
18	Krowia Góra	depozyt (skarby) ślad osadnictwa	środkowy neolit epoka brązu	92 -72	14	72
19	Łoniów	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	- wczesne średniowiecze ?	92 -71	12	153
20	Piaseczno	osada?	I okres epoki brązu	92 -72	9	56
21	Ruszcza- Płaszczyna	ślad osadnictwa osada ?	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze nieokreślona	92 -71	21	139
22	Ruszcza- Płaszczyna	osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 -71	23	141
23	Skrzypaczowice	osada	neolit	92 -72	2	33
24	Skrzypaczowice	osada ?	okres halsztacki	92 -72	5	71
25	Skwirzowa	osada	epoka brązu	91 -71	4	140
26	Sulisławice	osada kościół	wczesne średniowiecze od XIII w.	91 -71	1	2
27	Sulisławice	osada	-	91 -71	6	12

28	Suliszów	osada osada osada	wczesny neolit środkowy neolit I okres brązu	91 -71	5	192
29	Suliszów	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu nieokreślona	91 -71	7	194
30	Suliszów	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu epoka brązu	91 -71	6	196
31	Świniary Nowe	osada	I okres epoki brązu	92 -71	22	151
32	Świniary Stare	osada śląd osadnictwa	epoka brązu nieokreślona	92 -71	11	72
33	Świniary Stare	osada śląd osadnictwa	I okres epoki brązu nieokreślona	92 -71	21	89
34	Świniary Stare	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	środkowy neolit I okres epoki brązu epoka brązu okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	92 -71	22	90
35	Świniary Stare	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	środkowy neolit nieokreślona	92 -71	23	91

36	Świniary Stare	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	środkowy neolit I okres epoki brązu V okres epoki brązu-okres halsztacki nieokreślona	92 -71	24	92
37	Trzebieszawice	osada osada	epoka brązu wczesne średniowiecze	92 -71	15	188
38	Wnorów	osada? śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu	92 -71	17	146
39	Wólka Gieraszowska	osada cmentarzysko skupisko A-grób ? osada	I okres epoki brązu okres halsztacki - wczesne średniowiecze	91 -71	9	99
40	Wólka Gieraszowska	śląd osadnictwa osada	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	91 -71	10	100

Źródło: WUOZ Sandomierz, karty AZP.

Aneks 2

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na podstawie kart ewidencyjnych zgromadzonych w sandomierskiej Delegaturze WUOZ

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Łoniowie.

1. Ołtarz główny, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
2. Ołtarz św. Franciszka Ksawerego, drewniany, polichromowany, z 2 poł. XVIII w.
3. Ołtarz Matki Boskiej, drewniany polichromowany z 2 poł. XVIII w.
4. Ołtarz boczny przy tęcz. św. Rodziny, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
5. Ołtarz boczny św. Rodziny wraz z obrazem olejnym św. Rodziny z 2 poł. XVIII w.
6. Ołtarz boczny przy tęcz. św. Jana Nepomucena, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
7. Ołtarz boczny Jana Nepomucena wraz z obrazem olejnym św. Jana Nepomucena z 2 poł. XVIII w.
8. Ambona drewniana, polichromowana z 2 poł. XVIII w.
9. Kielich srebrny, pozłacany z 1 poł. XVII w.
10. Puszka srebrna pozłacana z k. XVII w.
11. Pacyfikał srebrny z k. XVIII w.
12. Monstrancja srebrna, pozłacana z 1 poł. XVIII w.
13. Rzeźba – Krucyfiks Procesyjny, drewniany, polichromowany z ok. poł. XVIII w.
14. Rzeźba- Krucyfiks, drewniany, polichromowany z ok. 1550 r.
15. Rzeźba – Krucyfiks, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
16. Krucyfiks drewniany polichromowany z 1 poł. XVIII w.
17. Krzyż ołtarzowy, drewniany, polichromowany z 1 poł. XVIII w.
18. Rzeźba – Chrystus Salvator, drewniana, polichromowana z k. XVIII w.
19. Ornat rypсовy z XVIII w.
20. Ołtarz p.w. św. Franciszka Ksawerego wraz z umieszczonym w retabulum obrazem olejnym na płótnie św. Franciszka Ksawerego z ok. poł. XVIII w.

21. Ołtarz boczny p.w. św. Jana Nepomucena wraz z umieszczonym w retabulum obrazem olejnym na płótnie św. Michała z 2 poł XVIII w.
22. Stalle z portretami apostołów, drewniane, polichromowane, z 2 poł XVIII w.
23. Epitafium Jadwigi Brzeckich Chrzanowskiej wykonane z marmuru z ok. 1625 r.
24. Epitafium Salomei z Szembeków Moszyńskiej, murowane z ok. 1766 r.
25. Prospekt organowy, drewniany, polichromowany z XVIII-XIX w.
26. Tarcza z herbem Kościoła Gniewoszków wykonana z kamienia w XV w.
27. Portal z piaskowca z 4 ćw. XV w.
28. Feretron – Matka Boska Częstochowska, olej na blasze z ok. 1750 r.
29. Chrzcielnica kamienna z XVII w.

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP. w Sulisławicach

1. Ołtarz główny wraz z tabernakulum, kamienny, neogotycki z 1881.
2. Gotycki obraz tablicowy z l. 1460-1470 „Misericordia Domini” (tzw. Matka Boska Sulisławska) w ołtarzu głównym.
3. Ołtarz boczny Świętej Rodziny, kamienny, neogotycki, z 1897 r.
4. Ołtarz boczny Serca Pana Jezusa, kamienny, neogotycki z 1897 r.
5. Ołtarz Boczny ŚW. Teresy od Dzieciątka Jezus, kamienny, neogotycki z 1890 r.
6. Ołtarz boczny św. Stanisława Kostki, kamienny, neogotycki z 1890 r.
7. Ambona kamienna, neogotycka z czterema rzeźbami ewangelistów z k. XIX w.
8. Chrzcielnica neogotycka z k. XIX w.
9. Dwie kropielnice neogotyckie z k. XIX w.
10. Organy z l. 1888-1889.
11. Konfesjonał neogotycki z k. XIX w.
12. Sześć segmentów ławek neogotyckich z k. XIX w.
13. Czternaście Stacji Drogi Krzyżowej, neogotyckich przełomu XIX / XX w.
14. Rzeźba – krucyfiks barokowy z 1 poł. XVIII w.
15. Rzeźba – krucyfiks późnobarokowy z ok. poł. XVIII w.
16. Epitafium ks. Władysława Chudzikowskiego (zm. W 1894 r.), drewniane, z portalem malowanym na blasze.

17. Trzy witraże: „św Anna nauczająca Marię”, przedstawienia św. Józefa i przedstawienie Matki Boskiej Sulisławskiej.
18. Ornat biały z tkaniny brokatowej, barokowej z 2 poł XVII w.
19. Ornat zielony z broszowanej tkaniny rypsowej, barokowej z 1 poł. XVIII w.
20. Ornat biały z broszowanej tkaniny atlasowej, późnobarokowej z l. 1750-1760
21. Ornat biały w komplecie z parą dalmatyk z XVIII-XIX w.
22. Ornat biały z pasa kontuszowego z k. XVIII w.
23. Ornat biały, kolumny z pasa kontuszowego z k. XVIII w., boki ze strzyżonego aksamitu.

Stary kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach

1. Ołtarz główny, późnobarokowy (rokoko) z ok. 1770-1780 r.
2. Ołtarz boczny Matki Boskiej i św. Józefa, późnobarokowy (rokoko) z 2 poł. XVIII w.
3. Ołtarz boczny św. Franciszka, późnobarokowy (rokoko) z ok. 1771-1780
4. Ambona późnobarokowa (rokoko) z 4 ćw. XVIII w.
5. Chór muzyczny, późnobarokowy, z cechami ludowymi z 2 poł. XVIII w.
6. Kropielnica gotycka, zapewne z XV w.
7. Kropielnica barokowa z XVIII w.
8. Ławka kolatorska, neogotycka z 4 ćw. XIX w.
9. Sześć segmentów ławek, eklektycznych (neobarok, neogotyck) z 1884 r.
10. Portal późnoromański z ok. poł. XIII w.
11. Dwie drewniane rzeźby świętych – biskupów, eklektyczne, zapewne z 2 poł. XIX w.
12. Płyta nagrobna (posadzka nawy) z płaskorzeźbionym popiersiem niezidentyfikowanej zmarłej, barokowa z XVII w.
13. Epitafium inskrypcyjne Piotra Gorzkowskiego, barokowe, z lat po 1632 r.
14. Epitafium inskrypcyjne Teresy ze Smarzowskich 1v Brzeskiej 2v Konarzewskiej z ok. 1788 r.
15. Epitafium inskrypcyjne Jadwigi z Ciborskich Dębskiej z ok 1646 r.
16. Inskrypcja na murze: JOSEPHOS LAURENTIUS TRISTACENSIS A 1627

17. Obraz „Wniebowzięcie Matki Boskiej”, sygnowany przez Antoniego Nuceniego, barokowy z 1949 r.
18. Obraz „Zaśnięcie Matki Boskiej” Antoniego Nuceniego, barokowy z ok. 1646 r.
19. Obraz „Ukrzyżowanie”, barokowy z 2 poł. XVII w.
20. Obraz „Św. Józef z dzieciątkiem”, o charakterze barokowym, zapewne XIX w.
21. Lampka wieczna, klasycystyczna z 1 poł. XIX w.
22. Dzwonek mszalny z XVIII w.

Dzwonnica kościoła p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach

1. Krucyfiks o cechach ludowych, zapewne XIX w.

Plebania parafii w Sulisławicach.

1. Monstrancja barokowa z 1719 r.
2. Kielich mszalny, barokowy z 1667 r.
3. Puszka na komunikanty, późnobarokowa (rokoko) z 2 poł. XVIII w.
4. Relikwiarz rokokowy z 2 poł. XVIII w.